

ETNIK AZLIQLARIN SOSIAL VƏ IQTISADI EKSKLÜZIYASI

Etnik azlıqların sosial və iqtisadi eksklüziyası

Sosial Ədalət Mərkəzi
Tbilisi, 2022

სოციალური
სამართლიანობის
ცენტრი

სანად აჩიყ ცამიყყათ ფონდუნუნ (OSGF) დასაყი ილა ზაზირლანმისყირ, ონუნ მაზმუნუნა ცაყაბდეჲ სოციალ ოდალათ მარკაზიდირ.

სანადდა სოყლანილან ფიკირლარ დონორ დასკილათინ მოვყეყინი აკს ეტდირმაყა ბილარ.

რეჲბარ: Tamta Mikeladze

ტადყიყატყ: Teona Piranišvili, Zaza Barbakadze

ცილ დიზაყნი: Salome Latsabidze

ტაშკილათინ ყაყილი იცაყასი ოლმადან, ბურადა ვერილან მათერიალი კომმერსიყა მაყსადლარი უყუნ ყენიდან ყაყ ეტმაკ, ყოყალტმაყ ვა ყა ყაყმაყ ყადაყანდირ.

სიტატ ყაყდასი: *სოციალ ოდალათ მარკაზი, Teona Piranišvili, Zaza Barbakadze, “Etnik azlıqların sosyal və iqtisadi eksklüziviyası”, 2022*

© Sosial ოდალათ მარკაზი

ონვან **Í.** Abašidze 12b, Tbilisi, Gürcüstan

ტელ: +995 032 2 23 37 06

<https://socialjustice.org.ge/>

info@socialjustice.org.ge

<https://www.facebook.com/socialjustice.org.ge>

Etnik azlıqların sosial və iqtisadi eksklüziyası (ayrılması)

1. Gürcüstanda azlıqların sosial inklüziyası - problemin təsviri

Gürcüstanda etnik azlıqlar sosial və iqtisadi cəhətdən ən həssas qruplardır. Bunun səbəbi sözügedən qrupların sistematik şəkildə təcrid edilməsi və unudulması ilə bağlıdır. Azlıqların sosial və iqtisadi məişətinin yaxşılaşdırılması üçün heç bir hökumət şərtlərində müsbət addımlar atılmamış və onların sosial təcrid olunma səbəblərini aradan qaldırmaq üçün institusional və qanunverici mexanizmlər hazırlanmamışdır. Azlıqların sosial-iqtisadi inteqrasiyasının dövlətin strateji əsas məsələlərindən biri olmasına və dövlətin inteqrasiya strategiyasında və fəaliyyət planında öz əksini tapmasına baxmayaraq, kəmiyyət göstəriciləri nəticəsində aşkar edilmiş məlumatlardan da göründüyü kimi, eksklüziya (ayırma) mühüm problem olaraq qalır.

1.1. Etnik azlıqların sosial inklüziyası və həssaslığının reallığını göstərən sosial markerlər

1.1.1. Müqayisəli sosial və iqtisadi göstəricilər

Qarşıdakı yarımfəsildə Gürcüstanda yaşayan etnik azlıqların ümumi sosial-iqtisadi xüsusiyyətləri təqdim olunur. Bunlar Sosial Tədqiqatlar və Analiz İnstitutunun (ISSA) apardığı kəmiyyət araşdırması əsasında toplanmış və bütövlükdə Gürcüstan əhalisinin eyni məlumatları ilə müqayisə edilmişdir.¹ ISSA tərəfindən hazırlanmış tədqiqat nəticələrinin müqayisəli analizi üçün istifadə etdiyimiz araşdırmalar aşağıdakılardır: 1. Gürcüstan Statistikasının apardığı ailə təsərrüfatlarının inteqrativ sorğusu; 2. Eləcə də Gürcüstan Milli Statistika Xidməti tərəfindən aparılan işçi qüvvəsinin sorğusu. Bütün bu sorğu məlumatları 2021-ci ildəki vəziyyəti əks etdirir.

a) Ailə təsərrüfatlarının strukturunun təhlili

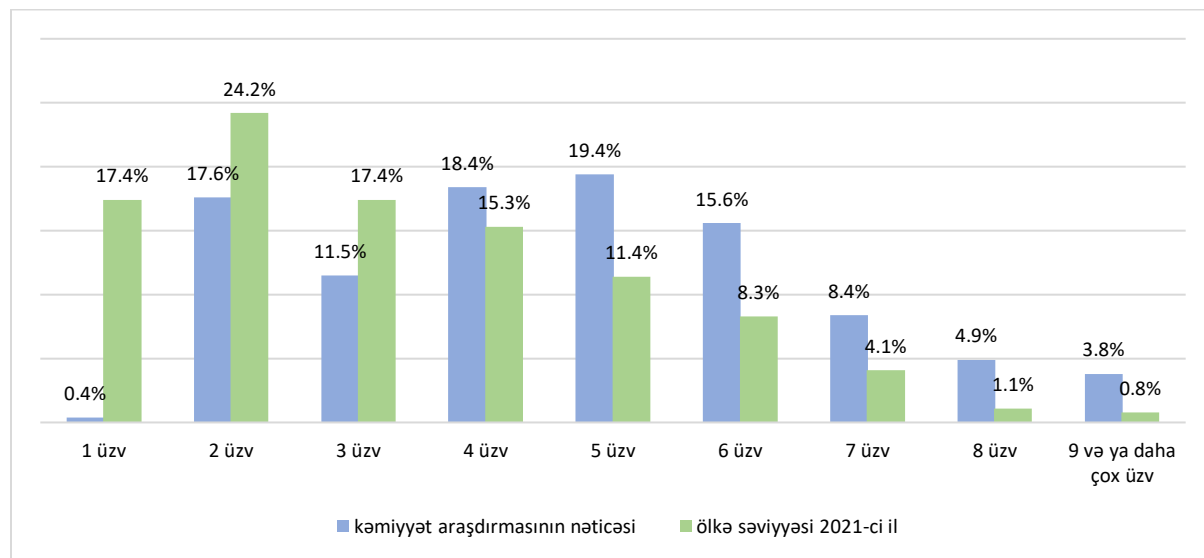
Sosial-iqtisadi vəziyyətin təhlilinin ilkin mərhələsində ailə təsərrüfatının strukturunun qiymətləndirilməsi vacibdir.

---

¹ Qeyd: əvvəldən bir tərifi qeyd etmək yerinə düşər ki, Gürcüstanda yaşayan əhali və ya ailə təsərrüfatlarından danışarkən, etnik gürcü əhalisi ilə yanaşı, etnik azlıqları da əhatə edən insanların və ya ailə təsərrüfatlarının ümumi sayı nəzərdə tutulur.

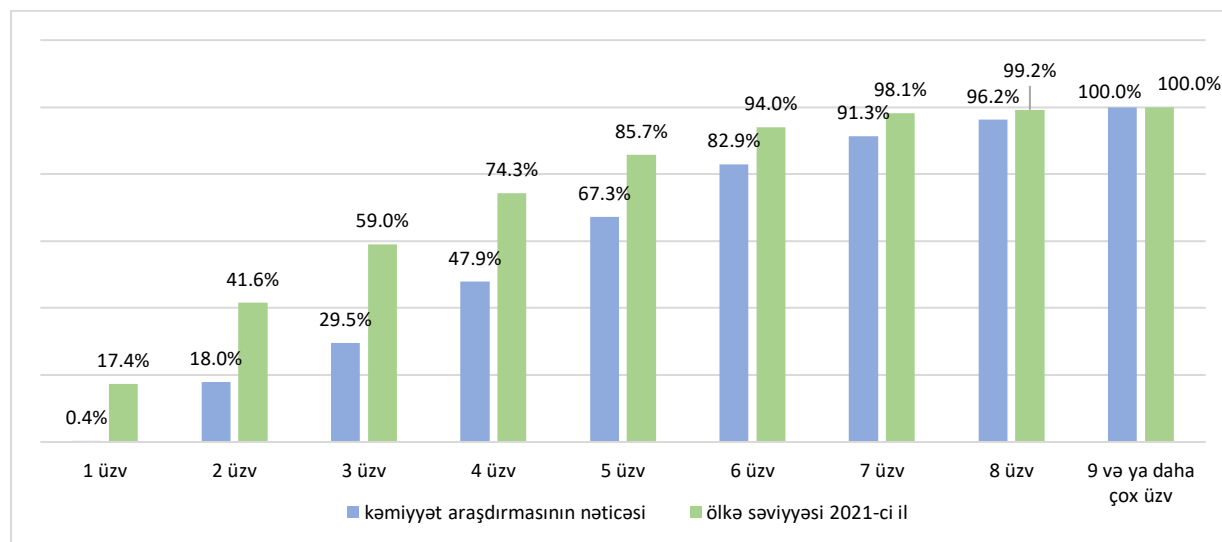

Qrafik 1: Ailə təsərrüfatında daimi yaşayan üzvlərin say bölgüsü

1-ci qrafikdən görüldüyü kimi, etnik azlıqları təqdim edən ailə təsərrüfatlarının orta sayı bütövlükdə Gürcüstan əhalisinə nisbətən verilən eyni göstəricidən mahiyyətə fərqlidir. Həqiqətən də, Gürcüstanın ümumi əhalisi səviyyəsində 1 nəfərdən ibarət ailə təsərrüfatlarının payı ümumi sayının 17,4%-ni təşkil edir. Eyni nisbət etnik azlıqlar üçün çox aşağıdır. Bu məlumatlardan görüldüyü kimi, sorğuda iştirak edənlərin yalnız 0,4%-i təkə 1 üzvdən ibarət ailə təsərrüfatlarıdır. Bununla yanaşı, etnik azlıqların məlumatları ilə müqayisədə 2 və 3 nəfərdən ibarət ailə təsərrüfatlarının payı ölkə səviyyəsində yüksəkdir. **4 və ya daha çox üzvdən ibarət ailə təsərrüfatlarına gəldikdə, bu kateqoriyaların hər biri üçün etnik azlığın müvafiq payı bütövlükdə Gürcüstan əhalisinin payından çoxdur.** Məsələn, ISSA tərəfindən sorğu edilən etnik azlıqları təqdim edən ailə təsərrüfatlarının 18,4%-i 4 üzvdən ibarətdir, halbuki eyni rəqəm ölkə səviyyəsində 3,1% ilə aşağıdır (15,3%). Təqdim olunan yaşama hətta nisbətən çoxsaylı ailə təsərrüfatlarında da (4 nəfərdən çox üzvdən ibarət olan ailə təsərrüfatlarında) qorunub saxlanılır. **Təsvir edilən məlumatlar Gürcüstanın ümumi əhalisi ilə müqayisədə, etnik azlıqların yaşadığı ailə təsərrüfatlarının orta hesabla daha çox üzvdən ibarət olduğunu vurğulayır.**

Qrafik 2: Ailə təsərrüfatında daimi yaşayan üzvlərin sayının kumulyativ bölgüsü

Etnik azlıqların və bütövlükdə, ölkə əhalisinin analizi zamanı aşkar edilən orta ailə göstəriciləri arasındakı fərqin statistik cəhətdən nə dərəcədə etibarlı olduğu maraqlıdır. Bunun üçün aşağıdakı cədvəli nəzərdən keçirin.

Orta göstəricilərin müqayisəsi (T testi) – orta ailə göstəricisi

	seçim ölçüsü	orta yaş	T testi
Etnik azlıq	1,395	4.7	$2,479 * 10^{-113} < 0,05$
Gürcüstan əhalisi	13,621	3.3	

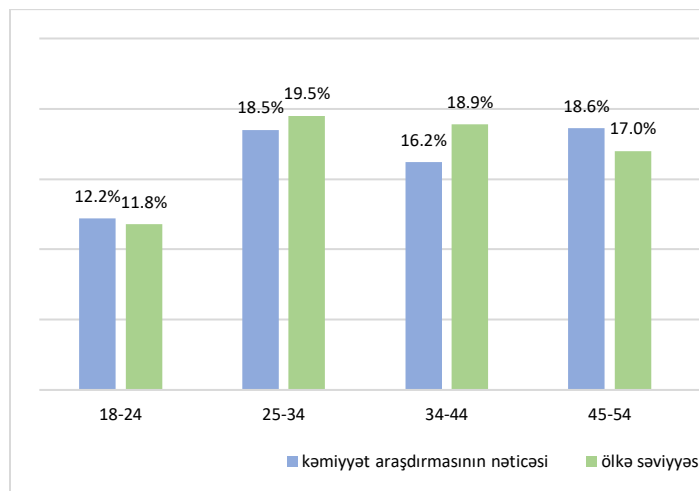
Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, etnik azlığı təqdim edən ailə təsərrüfatının orta ölçüsü 4,7 nəfər olduğu halda, Gürcüstanın bütün əhalisi səviyyəsində hesablanmış eyni göstərici ondan 30% azdır və 3,3 nəfərə bərabər kəmiyyəti təqdim edir. Eləcə də cədvəldən görünür ki, orta göstəricilər arasındakı fərq statistik cəhətdən etibarlıdır, çünki T- testi ilə hesablanmış ehtimal 5%-dən azdır. Müvafiq olaraq, 95% ehtimalla, ailə təsərrüfatlarının orta ölçüləri arasındakı fərqin statistik cəhətdən etibarlı olduğu qənaətinə gələ bilərik ².

Beləliklə, kəmiyyət araşdırmalarının nəticələri (inteqrativ ailə təsərrüfatları sorğusu və etnik azlıqların sorğusu) ailə təsərrüfatlarının orta kəmiyyətləri arasında mühüm fərqləri aşkar edib. Həqiqətən də etnik azlığı təqdim edən tipik ailə 4,7 nəfərdən ibarətdir, halbuki bütövlükdə Gürcüstan əhalisi üçün eyni rəqəm 3,3 nəfərə bərabərdir. Qeyd etmək lazımdır ki, orta göstəricilər arasında verilən fərq statistik cəhətdən mühümdür.

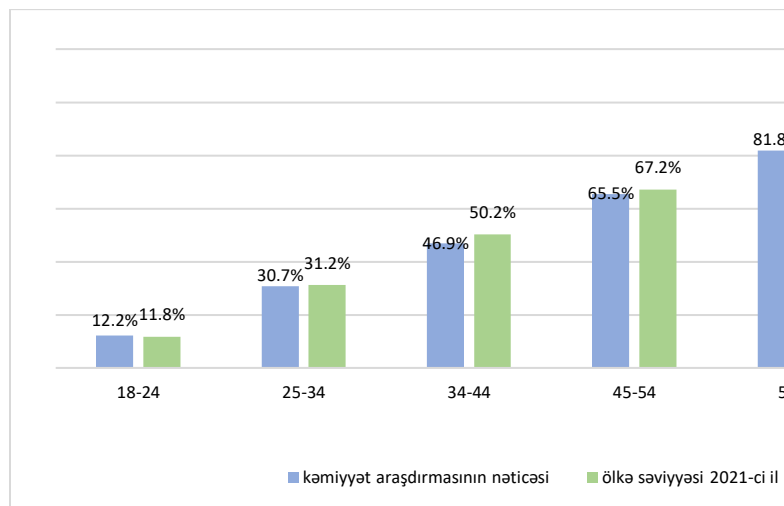
b) Əhalinin yaş analizi

Kəmiyyət araşdırmasının respondentlərinin və bütövlükdə Gürcüstan əhalisinin yaş bölgüsünü müqayisə etmək üçün 3-cü və 4-cü qrafanı nəzərdən keçirin.

Qrafik 3: Əhalinin yaşa görə bölgüsü

Qrafik 4 : Əhalinin yaşa görə kumulyativ bölgüsü

² Əlində burada və sənədin digər hissələrində statistik test 95% etibarla hesablanmışsa da, 99,9% statistik etimaddan danışmaq olar .

3-cü qrafikdə 2021-ci il üçün kəmiyyət tədqiqatı ilə soruşulan etnik azlıqların və ölkə əhalisinin yaşa görə bölgüsü təqdim olunur. Məlumatlardan görüldüyü kimi, respondentlərin yaş bölgüsü az-çox oxşardır. 5- ci qrafikdə təqdim olunan nəticələrin daha ətrali analizi üçün biz 6-cı qrafikdə təqdim olunan b.a. **kumulyativ bölgü funksiyasından** istifadə edə bilirik³. Qeyd olunan qrafikdə həm etnik azlıqlar, həm də bütövlükdə ölkə əhalisi üçün kumulyativ bölgü funksiyası verilib. 18-24 yaş qrupundan sonra **hər bir qrup üçün ölkə səviyyəsində kumulyativ bölgünün əhəmiyyəti etnik azlıqlar üçün hesablanmış eyni göstəricini üstələdiyi** nəzərə çarpır . Həqiqətən də, məlumatlara görə, aparılan kəmiyyət tədqiqatlarında yaşı 34-ə qədər olan şəxslərin xüsusi payı 30,7 %, ölkə səviyyəsində isə 31,3 % təşkil edib. Analoji olaraq, kəmiyyət sorğusunda 44 yaşa qədər olan əhali 50,2%, ölkə üzrə isə 46,9% təşkil edir. Eynisi nisbətən yüksək yaş qrupları üçün də təsdiqlənir. Bu, **bütövlükdə ölkə əhalisinin orta yaşının etnik azlıqların orta yaşını üstələdiyini göstərir** .

Yuxarıdakı abzasda təqdim olunan rəyi əsaslandırmaq üçün statistik analiz metodundan istifadə edə bilirik.

Cədvəl 1: Orta məlumatların müqayisəsi (T testi) - ailənin yetkin üzvlərinin orta yaşı

	nümunə ölçüsü	orta yaş	T testi
Etnik azlıq	1510	46	3,41 * 10 ⁻⁷ < 0,05
Gürcüstan əhalisi	58,316	50	

Cədvəl 2- də təqdim olunan məlumatlar 2 bölgünün orta göstəricisi arasındakı fərqin statistik etibarlılığı məsələsini müəyyən etməyə imkan verir. Cədvəldən görüldüyü kimi, **sorğuda iştirak edən etnik azlıq əhalisinin orta yaşı 46, bütövlükdə Gürcüstan əhalisinin isə orta yaşı 50-dir**⁴. Cədvəl 1-dən görüldüyü kimi, T testinə əsasən hesablanmış ehtimal 0- a olduqca yaxındır (3.41 * 10⁻⁷ < 0.05). Müvafiq olaraq, orta yaşlar arasındakı fərqin statistik etibarsız olması ehtimalı olduqca kiçikdir. Yəni 95% ehtimalla təhlil edilən 2 seçimin orta göstəriciləri arasındakı fərq statistik cəhətdən etibarlıdır.

Beləliklə, etnik azlıqların orta yaşı (46 yaş) Gürcüstanın bütün əhalisinin orta yaşına nisbətən (50 yaş) aşağıdır.

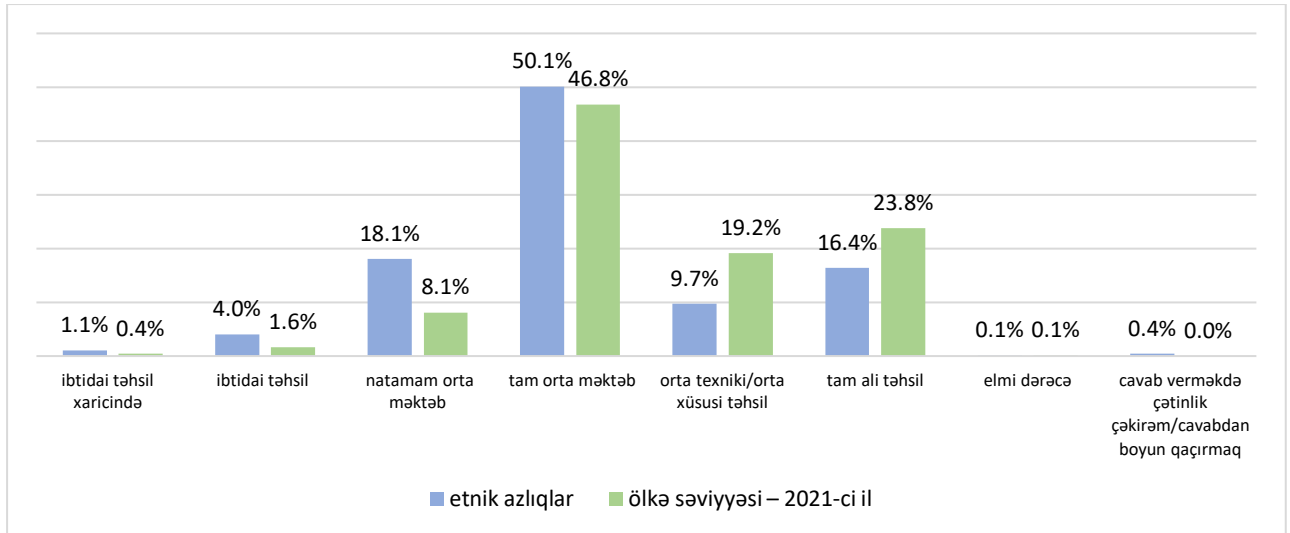
c) Təhsillə bağlı markerlər

Demoqrafik məlumatların müqayisəli təhlilinin növbəti hissəsi etnik azlıqların və bütövlükdə Gürcüstan əhalisinin əldə edilmiş təhsil səviyyələrinin müzakirəsidir. 5-ci sütunu nəzərdən keçirin.

Qrafik 5: Yetkin əhalinin təhsil səviyyəsinə görə bölgüsü

³ Kumulyativ bölgü funksiyası (F ilə eyni) təsadüfi seçilmiş respondentin müəyyən yaş intervalına və ya bu yaş intervalından aşağı düşmə ehtimalını göstərir.

⁴ Qeyd etmək lazımdır ki, hər iki halda söhbət yetkinlərdən ibarət çoxluqların orta yaşından gedir.

5-ci qrafikdə təqdim olunan göstəricilərə əsasən, etnik azlıqlar üçün ölkənin ümumi əhalisi ilə müqayisədə təhsil prosesini aşağı səviyyədə başa çatdırmaq daha xarakterikdir. Həqiqətən də, **ölkə əhalisinin 43,1% daha yüksək orta təhsil səviyyəsinə (orta texniki, ali, elmi dərəcə) malik olduğu** halda, etnik azlıqlar üçün bu rəqəm 26,2%-dir. **Bundan əlavə, tam orta təhsilə çatmayan etnik azlıqların nümayəndələrinin xüsusi payı yüksəkdir; tam orta təhsili olmayan etnik azlıqların xüsusi payı 23,2 faiz olduğu halda, bütövlükdə ölkə əhalisi səviyyəsində eyni göstərici 10,1 faizə bərabərdir.**

Məsələn rayonlar/qəsəbələr səviyyəsində analiz etmək üçün aşağıdakı cədvəldə təqdim olunan məlumatları nəzərdən keçirək.

Yetkin əhalinin əldə etdiyi təhsil səviyyəsinə görə bölgüsü - regionlar/yaşayış məntəqələri üzrə analiz

	Kaxeti	Pankisi	Samtsxe-Cavaxeti	Kvemo Kartli	Etnik azlıqlar
İbtidai təhsilsiz	3,6%	0,0%	0,3%	0,6%	1,1%
İbtidai təhsil	13,2%	0,8%	0,3%	1,6%	4,0%
Natamam orta təhsil	37,2%	10,7%	8,8%	15,5%	18,1%
Tam orta təhsil	32,9%	52,8%	57,5%	56,9%	50,1%
Orta texniki/orta ixtisas təhsili	7,1%	11,7%	14,0%	6,2%	9,7%
Tam ali təhsil	5,1%	23,6%	18,4%	18,9%	16,4%
Elmi dərəcə	0,0%	0,2%	0,0%	0,2%	0,1%
Cavab verməkdə çətinlik çəkirəm/cavab verməkdən imtina edirəm	0,7%	0,2%	0,8%	0,0%	0,4%

Cədvəldə təqdim olunan məlumatlara əsasən, **Kaxeti azərbaycanlıları (respondentlərin 54%-i) vəziyyətində tam orta təhsili olmayan əhalinin xüsusi payı xeyli yüksəkdir. Kəmiyyət tədqiqatının hədəfləndiyi digər regionlara/yaşayış məntəqələrinə gəlincə, onlar üçün hesablanmış eyni göstərici nisbətən aşağıdır: Kvemo Kartli - 17,7%, Pankisi - 11,5%, Samtsxe - Cavaxetiyada isə tam orta təhsili olmayan əhalinin payı 9,4%-i təşkil edir .**

Paralel olaraq, **Kaxeti regionunda orta təhsilə nisbətən daha yüksək təhsil səviyyəsi üçün ailə təsərrüfatlarının payı nisbətən aşağıdır (respondentlərin 12,2%-i). Digər rayonlar/qəsəbələr üçün**

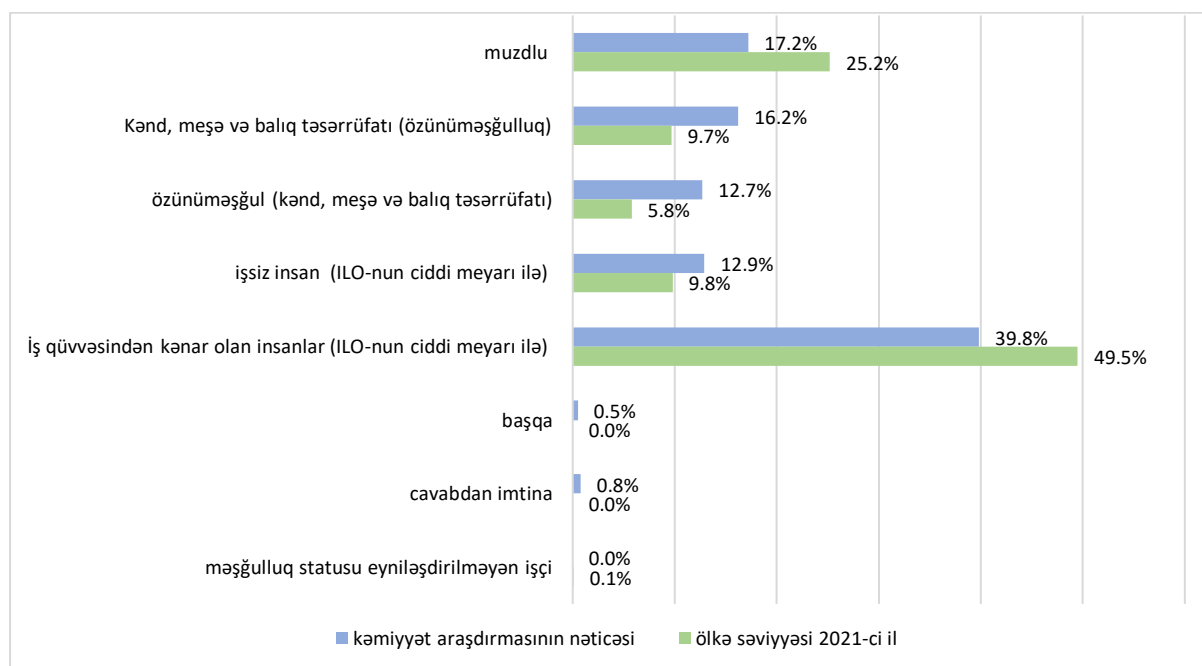
qeyd olunan rəqəm nisbətən yüksəkdir və aşağıdakı faizlərə uyğundur: Pankisi - 35,5%, Samtsxe-Cavaxeti - 32,4%, Kvemo Kartli isə - 25,3%.

Belə ki, etnik azlıqların halında tam ümumi təhsil səviyyəsinə çatmamış yetkinlərin payı yüksəkdir, 23,2%. Bütövlükdə Gürcüstan əhalisi arasında eyni göstərici 10,1%-ə bərabərdir. Paralel olaraq, etnik azlıqlar arasında texniki və ali təhsilli insanların payı aşağıdır. Doğrudan da, qeyd olunan göstərici bütövlükdə Gürcüstan əhalisinin halında 43,1%-ə bərabərdirsə, etnik azlıqlar üzrə cəmi 26,6% təşkil edir. Kaxeti bölgəsində yaşayan etnik azərbaycanlıların təhsil göstəriciləri çox aşağı və ədalətsizdir. Bu icmada əhalinin 54%-nin tam orta təhsili yoxdur. Həmin icmada orta təhsildən yuxarı təhsilli ev təsərrüfatlarının payı aşağıdır (cəmi 12,2%).

d) Əmək və məşğulluq bazarı

İqtisadi vəziyyətin müzakirəsinə əmək yaşından yuxarı əhalinin məşğulluq vəziyyətinin analizindən başlayaq. Etnik azlıqların məşğulluq vəziyyəti və ölkənin tam əhalisi (əmək qabiliyyətli əhali) haqqında məlumatları təqdim edən 6-cı qrafiki nəzərdən keçirək.

Qrafik 6: 2021-ci il vəziyyəti ilə məşğulluq statusu⁵

6-cı qrafikdən görüldüyü kimi, **etnik azlıqların halında sorğuda iştirak edən respondentlərin 12,9%-i işsizliklə xarakterizə olunur. Bütövlükdə ölkə əhalisi halında işsizlərin əmək qabiliyyətli əhali arasında xüsusi payı 9,8%-ə bərabərdir (işsizlik 3,1% aşağıdır).** Qeyd etmək lazımdır ki, bir şəxsin işsiz olduğu müəyyən edilərkən istər etnik azlıqlara, istərsə də bütövlükdə ölkə əhalisinə münasibətdə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) təklif etdiyi ciddi işsizlik meyarlarından istifadə edilir. Bu meyara görə, o şəxs işsiz hesab olunur ki, onun haqqı ödənilən işi yoxdur və eyni zamanda, son 4 həftə ərzində aktiv şəkildə işə düzəlmək imkanını axtarır.

⁵ Qeyd edək ki, həm qrafikdə, həm də onun müvafiq təsvir hissəsində işsizlik səviyyəsi ümumi qəbul edildiyi kimi, iqtisadi fəal əhalinin sayından deyil, respondentlərin ümumi sayından hesablanır. Məşğulluq və işsizliyin birlikdə nəzərdən keçirilməsi üçün təklif olunan metod əlverişlidir. Bununla belə, sənədin əsas məqsədinə - ölkənin ümumi əhalisi və etnik azlıqlar səviyyəsində kəmiyyət məlumatlarının müqayisəli təhlilinə nail olmağa mane olmur.

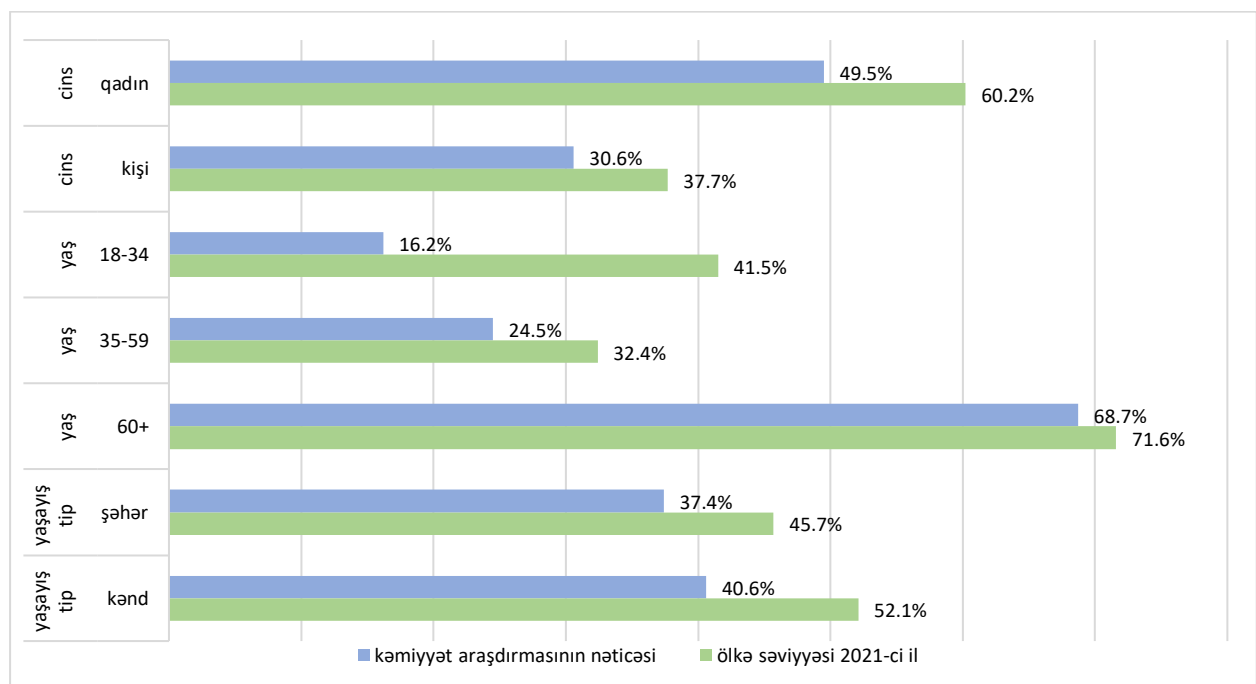
Ölkə səviyyəsində hesablanmış məlumatlarla müqayisədə, etnik azlıqlar üçün işçi qüvvəsində iştirak əmsalı (iqtisadi fəaliyyət səviyyəsi) daha yüksəkdir. İşçi qüvvəsində iştirak əmsalı məşğul və ya işsiz insanları əhatə edir. İşçi qüvvəsindən kənar şəxslərə müxtəlif subyektiv və ya obyektiv səbəblərə görə nə işləməyən, nə də fəal şəkildə iş axtarmayan şəxslər daxildir. 8-ci qrafikdən görüldüyü kimi, **ölkə əhalisinin ümumi sayı səviyyəsində işçi qüvvəsindən kənar şəxslərin payı 49,5%, etnik azlıqlara münasibətdə isə 39,8% təşkil edir. Qeyd edilən avtomatik olaraq ölkənin bütöv əhalisi üçün işçi qüvvəsində iştirak səviyyəsinin 50,5%, etnik azlıqlar üçün isə 60,2 % təşkil etdiyini göstərir ki, bu da etnik azlıqların nümayəndələrinin orta hesabla daha çox iqtisadi fəallıqla xarakterizə olunduğunu göstərir.** Yəni daha çox etnik azlıqlardan olan insanlar (söhbət faiz artımından gedir) aktiv şəkildə iş imkanlarını axtarsalar da, ya işlə təmin olunurlar, ya da işləmirlər. **Qeyd edək ki, işçi qüvvəsindən kənar olan etnik azlıqların payı ən çox Kaxetidədir (respondentlərin 49,3%-i). Digər bölgələrdə/qəsəbələrdə əhalinin işçi qüvvəsindən kənar payları belədir: Kvemo Kartli - 45,6%, Samtsxe-Cavaxeti - 33,2%, Pankisi - 30,9%.**

Məşğulluq göstəricilərinə və işçilərin məşğulluq formalarına görə bölgüsünə gəlincə, məlumatlara əsasən, nəticələr belədir: sorğuda iştirak edən etnik azlıqların nümayəndələrinin 46,1%-i məşğuldur. Onlardan 17,2 faizi məşğul, 16,2 faizi kənd təsərrüfatında, 12,7%-i özünüməşğullardır.

Etnik azlıqların nəticələri ilə müqayisədə ölkə əhalisinin ümumi sayında məşğul olanların payı azdır. Göstəricinin dəyəri 40,7% təşkil edir ki, bu da öz növbəsində etnik azlıqların məşğulluq səviyyəsindən 5,4% azdır. Məşğul olanların böyük hissəsi - 25,2%-i muzdlu işləyənlər, 9,7%-i kənd təsərrüfatı ilə məşğul olanlar, 5,8%-i isə özünüməşğullar kateqoriyasına aiddir.

7-ci qrafikdə əhalinin cinsə, yaşa və məskunlaşma növünə görə işçi qüvvəsindən kənar bölgüsü haqqında məlumat verilir. Məlumatlar 2021-ci ildəki vəziyyəti əks etdirir.

Qrafik 7: İşçi qüvvəsindən kənar əhalinin cins, yaşa və məskunlaşma növünə görə bölgüsü - 2021-ci ildə mövcud vəziyyət

2021-ci ildə həm etnik azlıqlar, eləcə də bütövlükdə ölkə üçün işçi qüvvəsindən kənar qadınların nisbəti kişilərdən daha yüksək olub. **Həqiqətən də,⁶ etnik azlıqlarda iqtisadi cəhətdən qeyri-fəal qadınların payı 49,5%, bütövlükdə ölkə əhalisinin sayında isə 60,2% təşkil edir. Kişilərə gəldikdə isə vəziyyət**

⁶ Mətdə "işçi qüvvəsindən kənar olmaq" və "iqtisadi cəhətdən qeyri-aktiv (passiv)" ifadələri bir-birinin sinonimi kimi işlədilir. Eynilə, "işçi qüvvəsi" və "iqtisadi aktiv" terminləri sinonimdir.

belədir: ölkədə yaşayan etnik azlıq kişilərinin 30,6%-i, kişilərin 37,7%-i iqtisadi cəhətdən qeyri-fəal əhali kateqoriyasına aiddir.

İşçi qüvvəsindən kənar əhalinin yaş bölgüsünə nəzər salın. Bölgü üç müxtəlif yaş qrupu üçün təqdim olunur:

1. **Gənclər** - 18-34 yaş qrupu,
2. **orta yaşlı əhali** - 35-59,
3. **Pensiya yaşlı əhali** - 60 və yuxarı yaşda olan insanlar.

Qrafik 7-dən göründüyü kimi, 60 və yuxarı yaşda olan əhali arasında iqtisadi cəhətdən qeyri-fəal əhalinin payı yüksəkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda qeyd olunanlar həm etnik azlıqlar (respondentlərin 68,7%-i), həm də bütövlükdə ölkə əhalisi (respondentlərin 71,6%-i) üçün ədalətlidir. Eləcə də işçi qüvvəsindən kənar gənclərin payı yüksək səviyyəyə çatır; 18-34 yaşlı etnik azlıqlardan olan gənclərin 36,2%-i, bütövlükdə ölkədə yaşayan gənclərin (18-34 yaş) 41,5%-i işçi qüvvəsindən kənardadır. Orta yaşlı əhaliyə gəldikdə isə, işçi qüvvəsindən kənar insanların payı nisbətən azdır. Qrafik 7-də göstəriləyi kimi, orta yaşlı etnik azlıqların yalnız 24,5%-i və bütövlükdə ölkə əhalisinin 32,4%-i işçi qüvvəsindən kənardadır.

7-ci qrafikin son hissəsində yaşayış məntəqələrinin (kənd, şəhər) növləri üzrə iqtisadi fəaliyyətin göstəriciləri verilir. Təqdim olunan məlumatlara əsasən, şəhərlərdə yaşayan etnik azlıqların 37,4 faizi iqtisadi cəhətdən qeyri-fəal əhali kateqoriyasına aiddir. Şəhərdə yaşayan əhalinin ümumi sayı üzrə eyni göstərici nisbətən yüksək olmaqla 45,7 faiz təşkil edir. Kənddəki vəziyyətə gəlincə, orta hesabla bu növ yaşayış məntəqələri iqtisadi fəallığın nisbətən aşağı səviyyəsi (müvafiq olaraq yüksək fəaliyyətsizlik səviyyəsi) ilə xarakterizə olunur. Həqiqətən də kənd yaşayış məntəqələrində yaşayan etnik azlıqların 40,6 %, eyni növ yaşayış məntəqələrində yaşayan ümumi əhalinin 52,1 % iqtisadi cəhətdən qeyri-fəal əhali kateqoriyasına aiddir.

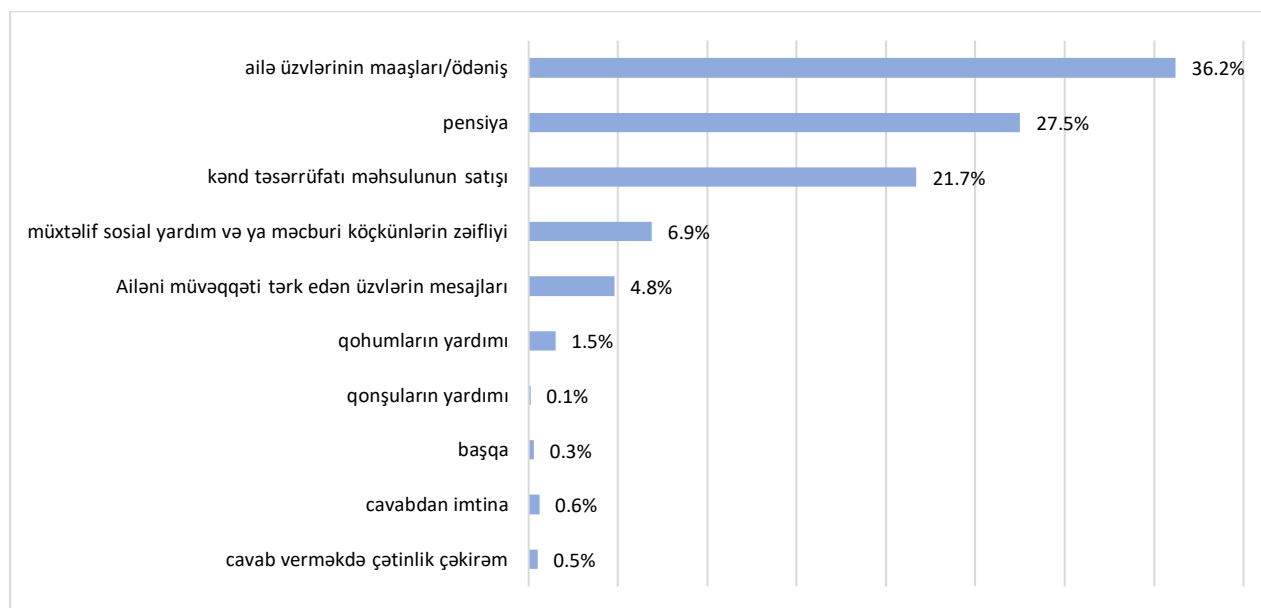
Etnik azlıqlarla müqayisədə, bütövlükdə Gürcüstan əhalisinin böyük bir hissəsi işçi qüvvəsindən kənardadır. Həqiqətən də ölkə əhalisi səviyyəsində qeyd olunan göstərici 49,5%-ə bərabərdir, etnik azlıqlar baxımından isə işçi qüvvəsindən kənar əhalinin payı 39,8%-dir. Paralel olaraq, etnik azlıqlar üçün hesablanmış işsizlik səviyyəsi (12,9%) Gürcüstanın yetkin əhalisi üçün hesablanmış işsizlik səviyyəsindən (9,8%) yüksəkdir. Qeyd olunan iki hal onu göstərir ki, etnik azlıqların nümayəndələri iş axtarma prosesində ölkənin tipik yerli sakinlərinə nisbətən daha fəal iştirak edirlər, etnik azlıqların nümayəndələri üçün iş tapmaq çətin olduğuna baxmayaraq, hesablanmış işsizlik səviyyəsi onların vəziyyətində nisbətən yüksəkdir.

İşsizliyə cins, yaş və məskunlaşma növünə görə nəzər saldıqda görürük ki, işçi qüvvəsindən kənar qalma kişilərə nisbətən qadınlarda daha çox rast gəlinir. Bundan əlavə, iqtisadi cəhətdən 60 yaş və yuxarı əhali üçün daha xarakterikdir. Qəsəbə (kənd; şəhər) növü baxımından məsələnin müzakirəsinə gəlincə, bu istiqamətdə ciddi fərq müşahidə olunmur.

e) Əsas gəlir mənbələri

Bu yarımfəsildə etnik azlıqları təqdim edən ailə təsərrüfatlarının və bütövlükdə ölkədə yaşayan ailə təsərrüfatlarının əsas gəlir mənbələri araşdırılır. Qeyd etmək lazımdır ki, gəlir kateqoriyaları hissəsi kimi təqdim olunan hissədə istifadə olunan araşdırma metodları fərqlidir. Xüsusilə, etnik azlıqların kəmiyyət araşdırması və Gürcüstan Milli Statistika Xidmətinin sorğusu eyni olmasa da, müqayisə edilə bilən formada gəlir mənbələrini təqdim edir. 8-ci və 9-cu qrafikləri nəzərdən keçirək.

Qrafik 8 : Etnik azlıqları təqdim edən ailə təsərrüfatlarının əsas gəlir mənbələri - 2021-ci ildə vəziyyət

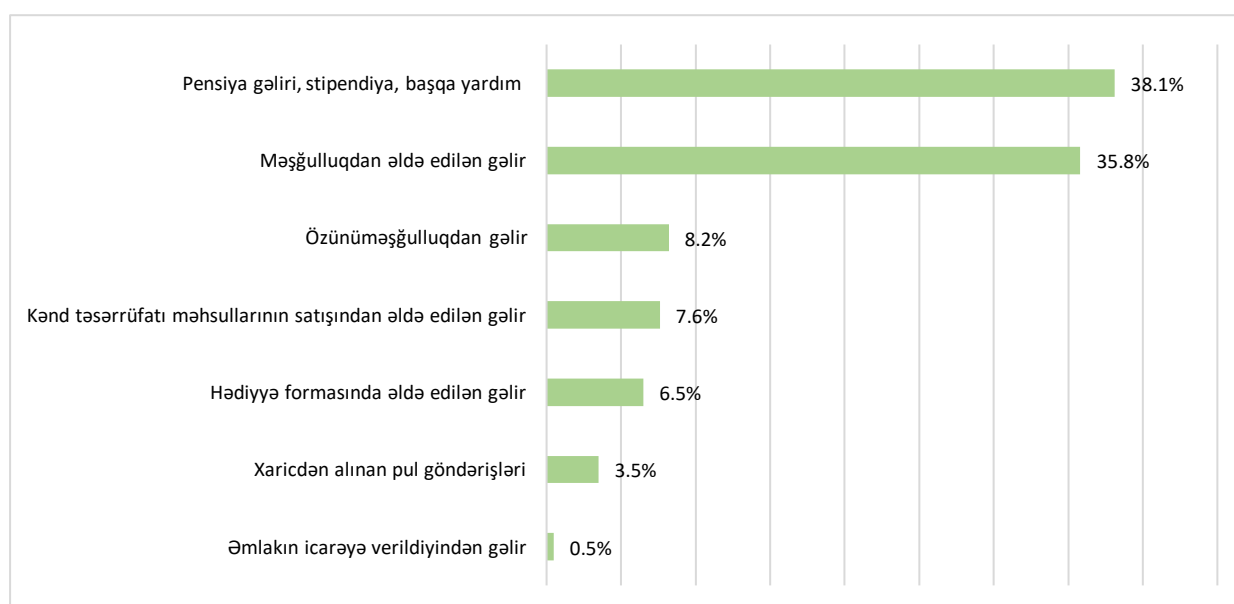

8-ci qrafa etnik azlıqları təqdim edən ev təsərrüfatlarının əsas gəlir mənbələri haqqında məlumat verilir. Əldə edilən nəticələrə görə, əsas gəlir kateqoriyaları aşağıdakılara aiddir:

1. **Ailə üzvlərinin maaşları və qazandıqları əmək haqqı:** bu kateqoriya sorğu edilən etnik azlıqların 36,2%-nin əsas gəlir mənbəyini təşkil edir;
2. **Pensiya:** sorğuda iştirak edən etnik azlıqların 27,5%-i üçün pensiya gəlirləri əsas gəlir mənbəyidir;
3. **Kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı:** kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından əldə edilən gəlir sorğuda iştirak edən etnik azlıqların 21,7%-nin əsas maddi gəlir mənbəyidir.

Digər gəlir mənbələri respondentlərin nisbətən kiçik bir hissəsinin əsas maddi gəlir mənbəyidir.

Qrafik 9: Gürcüstanda yaşayan ailə təsərrüfatlarının əsas gəlir mənbələri - 2021-ci ildə vəziyyət

9-cu qrafik də, 8-ci qrafik kimi, əsas gəlir mənbələrindən bəhs edir. Fərq ondan ibarətdir ki, 13-cü qrafikdə Gürcüstanda yaşayan ev təsərrüfatlarının ümumi sayının səviyyəsi barədə məlumat verilir. Bununla belə, əldə edilən nəticə faktiki nəticəyə əsaslanır. Yəni, əsas gəlir mənbəyi pul gəlirinin hər hansı digər mənbədən alınan gəlirdən çox olduğu kateqoriyadır.

Qrafikdən görüldüyü kimi, Gürcüstanda yaşayan ailə təsərrüfatlarının ən böyük hissəsinin əsas gəliri pensiya, təqaüd və digər yardımlardan (**respondentlərin 38,1%-i**) formalaşır. Nəzərə alın ki, etnik azlıqların kəmiyyət sorğusunda nəzərə alınan kateqoriya 2 hissəyə bölünür: (1) pensiyadan alınan gəlir (etnik azlıqların 27,5%-i üçün əsas gəlir mənbəyi) və (2) müxtəlif növ sosial və qaçqın yardımlarından əldə olunan gəlirlər (etnik azlıqların 6,9%-nin əsas gəlir mənbəyi) %). **Ümumilikdə qeyd olunan 2 kateqoriya 34,4% təşkil edir.** Yəni, etnik azlıqların nümayəndələrinin, eləcə də Gürcüstanda yaşayan bütün ailə təsərrüfatları qrupunun çox hissəsi üçün pensiya, sosial, qaçqınlardan və digər yardım formalarından əldə edilən gəlirlər ümumi gəlirin mühüm hissəsini təşkil edir.

Gürcüstanda yaşayan və gəlirlərinin böyük hissəsini maddi əmək hesabına əldə edən ailələrin payı çox böyükdür. Göstərilən məlumat 35,8%-ə bərabərdir və əsas gəlir mənbələri arasında 2-ci yeri tutur. Qeyd edək ki, eyni göstərici etnik azlıqlar üçün də yüksəkdir. Həqiqətən də “Ailə üzvlərinin məşqləri/qazandıqları gəlir ” adlı gəlir mənbəyi etnik azlıqların 36,2%-nin əsas gəlir mənbəyidir.

8-ci və 9-cu qrafikləri təhlil edərkən aşağıdakı hal diqqəti cəlb edir: **etnik azlıqların halında kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından əldə olunan gəlir soruşulanların böyük bir hissəsi üçün mühüm maddi gəlir mənbəyidir (etnik azlıqları təmsil edən ailə təsərrüfatlarının 21,7%). Gürcüstanda yaşayan ailə təsərrüfatlarının ümumi sayı üçün qeyd olunan göstərici təqribən 3 dəfə azdır və cəmi 7,6% təşkil edir - qeyd olunan ev təsərrüfatlarının 7,6%-i olduğu halda, gəlirin ən böyük payı kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından əldə edilir.**

Etnik azlığı təqdim edən ailə təsərrüfatlarına nisbətən, bütövlükdə ölkə əhalisinin halında gəlir baxımından daha yaxşı nəticə müşahidə olunur. Həqiqətən də, bütövlükdə ölkə əhalisinin 53,3%-nin orta səviyyədən aşağı gəliri olduğu halda, etnik azlıqlar üçün eyni rəqəm 68,6%-ə bərabərdir.

Gəlirin azlığı problemi Kvemo Kartlidə yaşayan etnik azlıqlar üçün xüsusilə kəskindir. Məlumatlardan görüldüyü kimi, Kvemo Kartlidə yaşayan etnik azlıqların 83,7%-nin gəliri orta səviyyədən aşağıdır. Hədəf regionlar/yaşayış məntəqələri arasında ən yaxşı vəziyyət Samtsxe-Cavaxeti bölgəsində müşahidə olunur. Bu regionda digər hədəf regionu/yaşayış məntəqələrinə nisbətən bu göstərici minimaldır və 54,9% təşkil edir.

Etnik azlıqların və Gürcüstanın bütöv əhalisinin əsas maddi gəlir mənbələrini təhlil edəndə, sənəddə oxşarlıqlar müşahidə oluna bilər. Həqiqətən də, məşğulluqdan əldə olunan gəlir həm bütövlükdə ölkə (35,8%), həm də etnik azlıqlar (36,2%) üçün mühüm gəlir mənbəyidir. Eyni şeyi, ümumilikdə Gürcüstan əhalisinə nisbətən cavabların 38,1%-də, etnik azlıqlara nisbətən isə 27,5%-də rast gəlinən pensiya gəlirləri haqqında da demək olar.

1.1.2. ISSA-nın kəmiyyət sorğusunun nəticələrinin göstərdiyi digər mühüm sosial göstəricilər

ISSA-nın etnik azlıq qrupları arasında əhəmiyyətli sosial asimmetriyaları və ehtiyacları göstərən kəmiyyət araşdırmasından mühüm məlumatlar təqdim olunur. Aşağıda təqdim olunan məlumatları ümumi milli məlumatlarla müqayisə etmək imkanımız olmadığından, biz onları yalnız araşdırmanın nəticələrinə əsasən təqdim edirik. Bununla belə, bu məlumatların ağır nəticələri etnik azlıqların ehtiyaclarını və zəifliklərini vurğulayır.

a) Gürcü dili biliyi və onun istifadəsi

Sosial və iqtisadi həssaslıq gürcü dili biliyi baxımından mövcud vəziyyəti daha da ağırlaşdırır.

Sorğu göstərir ki, **etnik azlıqların 63%-i gürcü hərflərini pis və ya çox zəif tanıyır və sözləri oxuyur. Qiymətləndirmələrə görə, Gürcüstanda yaşayan etnik azlıqların 60%-i gürcü dilində danışan şəxslə çox pis və ya zəif ünsiyyət qura bilir, daha da böyük bir hissəsi (84%) isə gürcü ədəbiyyatını oxuyur və mətnin məzmununu çox pis və ya pis başa düşür.**

Məlum olduğu kimi, respondentlərin yaşı gürcü dilinin bilik keyfiyyətinə təsir edir: yaşın artması ilə paralel olaraq gürcü dilini yaxşı bilənlərin sayı da azalır. Demək olar ki, bütün yaş qruplarında gürcü dilini eyni dərəcədə yaxşı bilən Pankisi dərəsi istisna olmaqla, regionlar baxımından da bu tendensiya özünü göstərir. Sorğu göstərir ki, gürcü dilinin bilik səviyyəsi respondentlərin məşğulluq vəziyyətinə təsir göstərir. O cümlədən, gürcü dilini yaxşı bilən respondentlərin 26%-i dövlət və özəl sektorda çalışır. Əksinə, gürcü dilini pis bilən/bilməyən respondentlərin yalnız 9%-i işlə təmin olunub. Regionlar üzrə də bu tendensiya müşahidə olunur.

b) Dövlətin iqtisadi inkişaf proqramlarında iştirakı

Respondentlərin 85% -dən çoxu "İstehsal et Gürcüstanda", "Gələcəyi tətbiq et", Aqrar sığorta, güzəştli aqrar kredit və s. kimi layihələrdə/proqramlarda iştirak etmir: iştirak etməməyin əsas səbəb kimi proqram haqqında ətraflı məlumatın olmaması adlandırılıb. Həmçinin kəndə kömək proqramı haqqında kənddə yaşayan respondentlərin maarifləndirmə səviyyəsi aşağıdır (29%).

Etnik azlıqların məskunlaşdığı rayonlarda əsas gəlir mənbəyinin kənd təsərrüfatı olduğuna baxmayaraq, Kənd təsərrüfatı sektorunda mövcud sədlər növbəti məsələlərlə bağlıdır: torpaq əmlakının/qeydiyyatın çətinləşdirilmiş vəziyyəti, yüksək vergilər, köhnəlmiş suvarma sistemi (hazırda bərpa edilmiş), müasir standartlara uyğun olmayan kənd təsərrüfatı təcrübəsi, müasir texnologiyalara sahib olmaq üçün lazımı vərdiş-bacarıqların olmaması, yaxşı təşkil edilməmiş satışlar (kəndlilər alıcıları özləri axtarırlar).

Sahibkarlıq və kiçik biznesin inkişafı haqqında söhbət etdikdə həm biznes təhsilinin azlığı, eləcə də regionda biznesin inkişafının tam azlığı, eləcə də yerində mövcud olan bürokratiya (daha mürəkkəbləşdirilmiş dövlət dili biliyinin olmadığına görə) müşahidə olunur, yerlilər üçün əsas müqaviməti yüksək vergilər və cərimələr, maliyyə xərclərini ödəmək üçün götürəcəkləri bank kreditləri ilə bağlı məsələlər təqdim edir.

c) Kənd təsərrüfatı proqramları ilə faydalanma

ISSA tərəfindən keçirilən araşdırmadan görüldüyü kimi, respondentlər və ya onların ailə üzvləri əksər hallarda, dövlətin təklif etdiyi mühüm iqtisadi və kənd təsərrüfatı proqramlarından/layihələrdən istifadə etməyib. Konkret olaraq, respondentlər növbəti proqramlarda/layihələrdə iştirak etməyiblər: "Gürcüstanda istehsal et" (85,2%) dövlət proqramı, "Gələcəyi tətbiq et" (89,6%) proqramı, aqrar sığorta proqramı (90%), güzəştli aqrar kredit (80.8%), südəçülük sahəsinin müasirləşdirilməsi və bazara çıxış proqramı (91.1%), fermaların/fermerlərin qeydiyyatı layihəsi (89%).

Respondentlər iki layihə istiqamətində bir az fəal olduqlarını qeyd ediblər: güzəştli aqrar kredit (8.5%) və "Gürcüstanda istehsal et" dövlət proqramında (5.2%).

Təklif edilən proqramlarda iştirak etmədiklərini bildirən respondentlərdən bunun səbəbini soruşduq. Soruşulanların nisbətən çox hissəsi (37.3%) deyir ki, proqram haqqında ətraflı məlumatları olmayıb. Respondentlərin təxminən beşdə birinə (18.3%) görə, sözügedən proqramların nəzərdə tutduğu xidmət onlara lazım deyil. Diqqət yetirmək lazımdır ki, respondentlərin 14.5%-i söyləyir ki, proqramın effektivliyinə inanmırlar. Demək olar ki, 18 %-ə qədər insan isə sözügedən sual üzrə cavab verməkdə çətinlik çəkir.

d) Sosial müdafiə

Araşdırmada iştirak edən şəxslərin əksəriyyəti (70%) sosial cəhətdən aztəminatlı ailələrin məlumatlarının vahid bazası haqqında eşidib. Amma müşahidə olunur ki, soruşulanların əksəriyyəti

(58%) aztəminatlı ailələrin göstəricilər bazasına düşmək üçün ərizə verməyib. Bunların 34%-i onlara yardımın düşmədiyini hesab edir və onların ehtimallarına görə, ailə təsərrüfatının xalları yoxsulluq səddindən yuxarı olacaq, dördü birinin təcrübəsinə əsasən isə ərizə vermək ehtiyacı yox idi.

O cümlədən, öz reyting xalını göstərənlərin demək olar 40%-nin qiymətləndirməsi ilə, onların ailələrinin real iqtisadi vəziyyəti və reyting xalı bir-birinə uyğun deyil (iqtisadi vəziyyət qiymətləndirildiyindən daha aşağıdır), 36%-nin fikrincə isə, təxminən uyğundur.

e) Səhiyyə

Xidmət haqqı problemlidir – təxminən üçdə biri üçün (34%) bu, müəyyən dərəcədə maneçilik yaradan amil olub. Regional kəşikdə təhlil edildikdə əsas tendensiyalar müşahidə olunur – xidmət dəyəri Pankisi (37%) və Kvemo Kartli regionunda (38%) nisbətən problemlidir.

Hər ikinci respondent qeyd edir ki, onların ailəsinin hər bir üzvü sığortalansa da, çox hissəsinin (33%) dövlət və ya yerli hökumət tərəfindən maliyyələşdirilmiş bütün ailəyə şamil edilən sığortası yoxdur. Hər hansı bir üzvü sığortalanmamış ailələrdə isə oxşar qərarın səbəbi kimi, əsasən dövlət/munisipal tibbi sığortanın olduğu haqqında məlumatın olmaması adlandırılıb; digər tərəfdən isə, hər üçüncü respondentin sığorta üçün kimə müraciət etməsinə dair məlumatı yoxdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, araşdırmada iştirak edən şəxslərin 90% peyvənd edilməmişdir. O cümlədən, əksəriyyət (67%) vaksinasiya qeydiyyatı prosedurları haqqında tam və ya qismən məlumatlandırılıb.

ə) Hüquqların müdafiəsi

Sorğu çərçivəsində respondentlərin çox hissəsi (42%-91%) hər etnik qrupla münasibətdə qeyd edir ki, onların rayonunda/şəhərində bu qrupların hüquqları qorunur. Amma qeyd etmək lazımdır ki, etnik gürcülərin halında isə bu göstərici əksəriyyəti təqdim edir (90.7%), halbuki başqa etnik qruplarla münasibətdə onların hüquqlarının müdafiəsinə soruşulanların çox az sayı (azərbaycanlılarla münasibətdə - 49%, kistilərin halında - 42%; ermənilərlə münasibətdə - 53%) münasibət bildirib.

f) Özünüidarəetmə

Mövcud ağır sosial və iqtisadi vəziyyət fonunda azlıqların bölgədə özünüidarəetmə səviyyəsində cəlb olunması və iştirakı aşağıdır.

İctimai ehtiyaclar üçün müraciət səviyyəsi aşağıdır (6%-13%). Məlum oldu ki, respondentlərin əksəriyyəti (75%-dən çoxu) məlumatlı deyil ki, büdcənin planlaşdırılmasında, munisipalitetin inkişafı strategiyasının işlənilib hazırlanmasında, şəhərdə/munisipalitetdə keçirilən müxtəlif fəallığın planlaşdırılmasında, şəhərin/kəndin əsas məsələlərinin müəyyənləşdirilməsində iştirak edə bilər. Amma qeyd etmək lazımdır ki, respondentlərin gürcü dili üzrə bilik səviyyəsinin artması ilə yanaşı, özünüidarəetmə tərəfindən təşkil edilmiş tədbirlər haqqında məlumatlandırma səviyyəsi də artır.

Buradaca maraqlıdır ki, soruşulanların yarıdan çoxu (57.9%) deyir ki, yerli orqanların fəaliyyəti və öhdəlikləri haqqında məlumatlı deyillər. Respondentlərin üçdə biri (33.7%) hesab edir ki, qismən məlumatlandırılıb, yalnız 3,3% kifayət qədər məlumatlı olduğunu göstərir.

F) Miqrasiya

Araşdırma hədudlarında, respondentlər eləcə də xaricə miqrasiya istəyi və səbəbləri haqqında danışılar. Miqrasiya istəyi olan və ya ölkədən getmək istəyən respondentlər bunun səbəbini, əsasən, yoxsulluq (40.5%) və iş yerlərinin azlığı (25.9%) adlandırırlar. Miqrasiyanı təhrik edən amillər kimi yoxsulluq və iş yeri problemi bütün etnik qruplarda kəskin şəkildə durur, amma daha çox azərbaycanlı icmadadır (83.1% və 86.6%), iş yerlərinin problemi eləcə də kistilərin icmasında (79.6%) aktualdır, yoxsulluq isə - kiçik etnoslarda (65%) və osetinlərdə (62.3%).

Miqrasiya göstəricilərinin dominant və qeyri-dominant qruplarda müqayisəsi metodoloji cəhətdən çətindir, amma ISSA kəmiyyət araşdırma nəticələri bu cəhətdən sosial nihilizmin yüksək göstəricilərini göstərir.

1. Etnik azlıqların sosial və iqtisadi iştirakında dövlət strategiyası

Sosial və iqtisadi iştirak baxımından tənqidi çağırışlar fonunda strategiya və fəaliyyət planı bir çox istiqamətlərdə uğursuzluqları aradan qaldıracaq transformativ islahatlar və təşəbbüslər təklif edə bilmir. Kəmiyyət araşdırma məlumatlarının təhlili göstərir ki, dövlətə konkret nəzər və işlər və məlumat xarakterli görüşlər lazımdır, təlimlər və məsləhətləşmələr silsiləsi bu uğursuzluqların əhəmiyyətinə və zərurətinə baxmayaraq aradan qaldırılması üçün kifayət etməyəcək.

Strateji prioritet çərçivəsində onillik dövlət strategiyası aşağıdakı istiqamətləri əhatə edir: strategiyada azlıqlara dövlət dilində və onların ana dilində məlumat verilməsinin aktivləşdiriləcəyi inklüziv iqtisadiyyatın inkişafı; inklüziv əmək bazarının yaradılması, sosial təminat sistemlərinin gücləndirilməsi; azlıqların sosial-iqtisadi proqramlara və xidmətlərə olan ehtiyaclarının nəzərə alınması; peşə təhsilinə tam və bərabər çıxış imkanı; azlıqların regionlarında infrastrukturun inkişafı; statistik məlumatların toplanması; dövlət qulluğunda işə qəbul istiqamətində “1+4 təcrübə proqramı”nın imkanlarının inkişafı.

İkiillik fəaliyyətləri müəyyən edən təxirəsalınmaz tədbirlər planı səviyyəsində dövlətin qəbul etdiyi tədbirlərə aşağıdakı məsələlər daxildir: məşğulluğun təşviqi üzrə məlumat kampaniyaları, o cümlədən sağlamlıq və sosial proqramlar, kənd təsərrüfatı proqramları üzrə məsləhətləşmələr, infrastrukturun inkişafı, azlıqların məskunlaşdığı regionlarda kiçik sahibkarların təşviqi üçün təlimlər və məlumatlandırma, görüşlər; statistik məlumatların toplanması və təhlilinə gəlincə, bu istiqamətdə dövlət ayrı-seçkilik əsasında törədilmiş cinayətlərin statistikasının hazırlanmasını planlaşdırır.

İqtisadiyyatın müxtəlif sahələri, məşğulluq, səhiyyə, sosial və dövlət xidmətləri, kənd təsərrüfatı və digər sahələr üzrə etnik təcrid olunmuş statistik məlumatlar olmadan dövlət bu sahələrdə uğursuzluqları aradan qaldıran xüsusi proqramlar tətbiq edə bilməyəcək. Bir tərəfdən, dövlət belə məlumatların yaradılmasının zəruriliyini etiraf edir, bu da strategiya səviyyəsində göstərilə də, fəaliyyət planı səviyyəsində birbaşa tədbirlər nəzərdə tutulmur. Tədbirlər planında ayrı-seçkilik əsasında törədilmiş cinayətlər üzrə indiyədək həyata keçirilən statistik məlumatların hazırlanması nəzərdə tutulur.

Dövlət tərəfindən pozitiv mexanizmlərin və proaktiv siyasətin olmamasını və etnik azlıqların yaşadığı regionlarda çətin sosial-iqtisadi şəraiti nəzərə alaraq, biz sosial təcridin nəzəri çərçivəsini və bununla bağlı Avropa Şurası tərəfindən etnik azlıqlarla münasibətdə müəyyən edilən beynəlxalq standartları təqdim etməyə və təhlil etməyə çalışacağıq.

2. Sosial və iqtisadi eksklüziya nəyi nəzərdə tutur?

“Sosial eksklüziya” termini geniş miqyaslı və hiss ediləcək işsizlik problemini təsvir etmək üçün Avropada yaranıb.⁷ Lakin sonradan bu anlayış işsizlik və yoxsulluqdan daha geniş və mürəkkəb mənə kəsb etdi. Bu problemlər yoxsulluğun və iqtisadi inkişafdan geri qalan firavanlıq sistemlərinin tənqidini artırır. “Sosial eksklüziya”, “yeni yoxsulluq” və “aşağı səviyyəli sinif - underclass” anlayışları universal sosial siyasətlərin uğursuzluğunun, məşğulluğun və gəlirin qeyri-bərabər bölgüsünün həssas əhaliyə mənfi təsirini təsvir etmək üçün əvvəlcə Fransada, sonra İngiltərədə və Avropa İttifaqının qalan hissəsində tətbiq edilib⁸. Bundan əlavə, sosial eksklüziya anlayışına sosial və iqtisadi bərabərsizliklərin müxtəlif amilləri və şəraiti, məsələn, səhiyyə xidmətlərinə qeyri-adekvat çıxış imkanları, müəyyən bir qrupun coğrafi mövqeyi və konkret qrupun mədəni xüsusiyyətləri daxildir⁹. Eksklüziyanın miqyasları

⁷ Babken Babajanian, Jessica Hagen-Zanker, Social protection, and social exclusion: an analytical framework to assess the Links, September 2012, Overseas Development Institute, 2; Arjan De Haan. Social Exclusion: Towards an Holistic Understanding of Deprivation, Department for International Development. (1999); 1-3.

⁸ Glenn C. Loury, Social Exclusion and Ethnic Groups: The Challenge to Economics, Boston University, 3-4.

⁹ Babken Babajanian, Jessica Hagen-Zanker, 2-3.

irq, cins, etnik mənsubiyyət, sosial status, din, iqtisadi qabiliyyət, habelə siyasi baxışlar, fəaliyyətlər, dil, yaşayış yeri kimi müxtəlif fərdi və ya sosial xüsusiyyətlərdən asılıdır.¹⁰

Sosial eksklüziyanın bu tərifini Bristol Universitetinin tədqiqatçıları təklif edirlər:¹¹ “Sosial eksklüziya mürəkkəb və çoxölçülü prosesdir. Buna resurslara, hüquqlara, xidmətlərə və mallara çıxışın olmaması, o cümlədən iqtisadi, sosial, mədəni və ya siyasi sahələrdə cəmiyyətin əksəriyyəti üçün mümkün olan normal münasibətlər və fəaliyyətlərlə məşğul ola bilməmək daxildir. Bu, fərdlərin həyat keyfiyyətinə və bütövlükdə cəmiyyətin bərabərliyinə və birliyinə təsir edir”.

Söhbət azlıqların iqtisadi cəhətdən təcrid olunmasından və həssaslığından gedirsə, tədqiqatçılar bu məsələnin vacibliyini vurğulayarkən üç əsas arqumentə istinad edirlər. Birincisi, azlıqların iqtisadi səlahiyyətlərinin artırılması bütövlükdə ölkənin sosial və iqtisadi uğurunun mühüm hissəsidir. *Hüquqi perspektivdən*, Çərçivə Konvensiyasının 15-ci maddəsində müəyyən edildiyi kimi, azlıqların iqtisadi həyatda iştirak hüququna təkə formal bərabərliyin qorunması və ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması deyil, həm də iqtisadi və sosial həyatda inklüziya nöqteyi-nəzərindən təsirli tədbirlər daxildir.¹²

İqtisadi inkişaf arqumenti ilə, əgər azlıqlar ölkədə təhsilsiz, layiqli gəlir və məşğulluq olmadan qalarsa, bu, həmin ölkənin və ya regionun iqtisadi inkişafına birbaşa təsir edəcək¹³. Çoxmillətli cəmiyyətin uğurlu nümunəsi kimi İtaliyanın regionlarından biri - Cənubi Tirolun Bolzano muxtar vilayəti göstərilir, burada əhalinin həyat səviyyəsi daha yüksəkdir və ÜDM İtaliyanın qalan hissəsindən 50% yüksəkdir. Alman və italyandilli əhalinin yaşadığı bu bölgə iqtisadi inkişaf baxımından İtaliya regionları arasında birinci yerdədir.¹⁴

Təhlükəsizlik arqumenti ilə, azlıqların inkişafı bərabər iqtisadi və sosial şəraitdə münaqişələrin qarşısının alınması və millətlərarası dinc birgəyaşayış əhəmiyyətinə malikdir. Müxtəlif araşdırmalar göstərir ki, aşağı iqtisadi inkişaf və yoxsulluq məişət zəminində və ya resursların qeyri-bərabər bölüşdürülməsi zəminində yarana bilən millətlərarası gərginlik riskini daha çox artırır.¹⁵

Azlıqların ictimai həyatda iştirakı bu qrupun hüquqlarının qorunmasının böhran aspektlərindən biridir. Buna baxmayaraq, hüquqi sənədlərdə, eləcə də ədəbiyyatda bu mövzunun müzakirəsi zamanı azlıqların siyasi həyatda iştirakına əsas diqqət yetirilir və bu hüququn sosial və iqtisadi ölçüsü ikinci dərəcəli hesab edilir¹⁶. Sosial və iqtisadi iştirakın olmaması, bir qayda olaraq, siyasi iştirakın keyfiyyətinə və intensivliyinə, onların vətəndaş və siyasi hüquqlarının həyata keçirilməsinə birbaşa təsir göstərir. Bundan əlavə, iqtisadi bərabərsizliyin azaldılması azlıqların ictimai həyatda iştirakına və ümumilikdə demokratiyanın inkişafına kömək edir. İqtisadi inkişaf və demokratikləşmə arasında əlaqələr tez-tez demokratiya alimləri tərəfindən qeyd olunur və bu, çoxmillətli cəmiyyətlərdə xüsusilə aktualdır.¹⁷ Yoxsulluq içində yaşayan azlıqlar öz səslerini siyasi və sosial gündəmə gətirmək üçün lazım olan bərabər sosial kapitalı qura bilməyəcəklər. Müvafiq olaraq, onların iqtisadi inkişafı siyasi və sivil vəziyyətə birbaşa təsir göstərir.

---

¹⁰ Babajanian, Hagen-Zanker, 3.

¹¹ Ruth Levitas, Christina Pantazis, Eldin Fahmy, David Gordon, Eva Lloyd and Demi Patsios, *The Multi-Dimensional Analysis of Social Exclusion*, January 2007, University of Bristol, 9.

¹² Alan Phillips, “The Framework Convention for the Protection of National Minorities and the Protection of the Economic Rights of Minorities” In: EURAC/ECMI (eds.) *European Yearbook of Minority Issues*, Vol. 3 (Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2005), 287-306.

¹³ Jonathan Wheatley, *The Economic Dimension of Minority Participation in Europe*, ECMI, Issue Brief N15, 2007, 3. See also: Tim Dertwinkel ECMI Issue Brief #19 November 2008 *Economic Exclusion of Ethnic Minorities: On the Importance of Concept Specification*, 6-7.

¹⁴ Jonathan Wheatley, *The Economic Dimension of Minority Participation in Europe*, ECMI, Issue Brief N15, 2007, 4; GDP per capita in Italy in 2019 by region, əlçatandır:

<https://www.statista.com/statistics/658274/gross-domestic-product-gdp-per-capita-of-italy-by-region/>

¹⁵ Jonathan Wheatley, *The Economic Dimension of Minority Participation in Europe*, ECMI, Issue Brief N15, 2007, 4.

¹⁶ ECMI, *Socio-Economic Participation of National Minorities*; əlçatandır:

<https://www.ecmi.de/research/equality-and-inclusion/socio-economic-participation-of-national-minorities>

¹⁷ Eyni.

Sosial-iqtisadi bərabərsizlik cəmiyyətdə insanların gündəlik həyatının bir hissəsidir. Halbuki etnik, dini, dil və ya mədəni azlıqlar üçün bu bərabərsizliklər daha ağır şəkil alır. Çox həssaslıq şərtlərində bu qrupların bacarığı sosial və iqtisadi həyatda nisbətən zəifdir. Etnik azlıqlar, bir qayda olaraq, tez-tez problemlərlə və işlə təminat və gəlirin əldə edilməsi nöqtəyi-nəzərindən maneələrlə üzləşirlər və eləcə də səhiyyə servislərinə, layiqli yaşayış şərtlərinə, keyfiyyətli təhsil və ictimai servislərə əlləri az-az çatır.

¹⁸

Sosial-iqtisadi bərabərsizliyi açıqlamaq üçün tədqiqatçılar iki səbəbi qeyd edirlər: bir tərəfdən, azlıqların müdafiəsinə yönəlmiş hüquqi sənədlər tarixən mədəni və dil hüquqlarına, o cümlədən 1919-cu ildə qəbul edilmiş azlıqların müqavilələrinə daha çox diqqət yetirir. O dövrün tarixi konteksti nəzərə alınaraq, daha çox məhz siyasi, mədəni və dil hüquqları vurğulanır. Bu gün ən kompleks hüquqi sənəd olan Avropa Şurasının Azlıqların Müdafiəsi üzrə Çərçivə Konvensiyası daha az intensivlik və vurğu ilə sosial-iqtisadi hüquqları əhatə edir.

Təhlükəsizlik arqumenti ilə, azlıqların bərabər iqtisadi və sosial şəraitdə inkişafı münaqişələrin qarşısının alınması və millətlərarası dinc birgəyaşayış əhəmiyyətinə malikdir. Müxtəlif tədqiqatlar göstərir ki, aşağı iqtisadi inkişaf və yoxsulluq məişət və ya resursların qeyri-bərabər bölüşdürülməsi zəminində yarana bilən millətlərarası gərginlik riskini daha çox artırır.¹⁹

Eyni konvensiya çərçivəsində yaradılmış Məşvərətçi komitəsi də dövlətlərin mütəmadi qiymətləndirmələri zamanı daha çox diqqəti mülki və siyasi hüquqların müdafiə məsələsinə yönəldir, nəinki sosial və iqtisadi hüquqlara.²⁰ Tənqid bir qayda olaraq, Məşvərətçi komitənin qiymətləndirilməsində, məsələn, yaşayış, məşğulluq, infrastruktur kimi bir konkret mövzu üzrə sosial-iqtisadi iştirak məsələsinə də cəmləşir və bir çox hallarda bu analiz daha çox müxtəlif ölkədə yaşayan qaraçı qrupları ilə münasibətdə göstəricilərə istinad edir. Beynəlxalq qanunvericiliyin bu məsələlərə qarşı diqqət azlığı milli səviyyədə qanunvericilikdə və siyasi qərarların qəbul edilməsi səviyyəsində də əks olunur, dövlətlər azlıqların sosial-iqtisadi həyatda iştirakının necə olması haqqında etnik cəhətdən seyreksiyalı məlumatları az toplayırlar və müvafiq olaraq bu istiqamətdə monitoring mexanizmləri də az inkişaf edib.²¹

İkinci səbəb məhz məlumatların olmaması ilə bağlıdır və bu da akademik və siyasi intervensiya maraqlarında əks olunur.

Əksər hallarda məlumatlar və tədqiqatlar şaquli bərabərsizliyin (fərdlər arasında) aspektlərinə aiddir və ictimai sorğular və ya Cin əmsalı kimi ölçü vasitəsilə müxtəlif forma ilə ölçülür. Bununla belə, üfqi bərabərsizliklərə (müxtəlif mədəni qruplar arasında) gəldikdə, məlumatı əldə etmək daha çətindir, çünki məlumatlar adətən etnik mənsubiyyətə görə ayrılır. Milli qanunlar çox vaxt məxfilik maraqları naminə və ya sadəcə maraq olmadığı üçün etnik mənsubiyyətə əsaslanan məlumatların bölünməsinə qadağan edir. Məlumatların olmaması səbəbindən tədqiqatçılar tez-tez regional olaraq ayrılmış məlumat və ya linqvistik cəhətdən ayrılmış məlumatlar kimi dolayı məlumatlardan istifadə edirlər, bu da tez-tez verilən suallara cavab vermir.

---

¹⁸ ECMI Minorities Blog: Less Equal than others: National minorities and the overlooked challenge of socio-economic inequalities, əlçatandır <https://www.ecmi.de/infochannel/detail/less-equal-than-others-national-minorities-and-the-overlooked-challenge-of-socio-economic-inequalities>

¹⁹ Jonathan Wheatley, The Economic Dimension of Minority Participation in Europe, ECMI, Issue Brief N15, 2007, 4.

²⁰ Andreea Cârstocea, National Minorities and Socio- Economic Equality: Still Work in Progress, ECMI Brief N 41, 2018, 4-6.

²¹ Tim Dertwinkel ECMI Issue Brief #19 November 2008 Economic Exclusion of Ethnic Minorities: On the Importance of Concept Specification,

Ümumiyyətlə, sosial eksklüziya daha geniş anlayışdır və iştirakın olmamasını və cəmiyyətin əsas fəaliyyətinə çıxışın olmamasını nəzərdə tutur. Sosial eksklüziyanı cəmiyyətin bir qrupunun təcrid olunması və ya başqa eyniləşdirmələrə görə marginallaşdırma kimi başa düşə bilərik. O, eksklüziyanın *siyasi, mədəni və iqtisadi eksklüziyası* kimi növlərini birləşdirir.²²

Hüquqi perspektivdən siyasi eksklüziya, irqi və ya etnik zəmində marginallaşma halında azlıqlara tam vətəndaşlıq və ya xüsusi siyasi hüquqların verilməsi ilə aradan qaldırılan siyasi iştirak üçün bərabər imkanların olmamasına aiddir. Siyasi təcrid adətən müxtəlif vətəndaş və siyasi hüquqlardan, o cümlədən siyasi iştirak, ifadə və sərbəst toplaşmaq azadlığı və s. həyata keçirmək imkanı ilə bağlıdır. Siyasi eksklüziya, bir qayda olaraq, müxtəlif mülki və siyasi hüquqların həyata keçirilməsi ilə bağlıdır, o cümlədən siyasi iştirak, söz və yığıncaq azadlığı və s.²³

Mədəni eksklüziya azlıqların dominant etnik qrupdan fərqli dildə danışdıqları və ya fərqli dinə etiqad etdikləri və ya fərqli mədəni ənənələrə malik olduqları üçün cəmiyyətdən kənarlaşdırılmasına aiddir. İqtisadi eksklüziyaya gəlincə, bu, geniş şəkildə əmək bazarına, ictimai xidmətlərə, maliyyəyə, təhsilə, səhiyyəyə və yaşayış yerinə çıxışın aşağı olması və ya olmaması kimi başa düşülür.²⁴ Lakin burada qeyd etmək lazımdır ki, sosial təcrid anlayışı ilkin mənada yalnız iqtisadi məzmun daşdığı halda, zaman keçdikcə genişlənərək yeni ölçülər qazanmışdır. Buradaca qeyd etmək lazımdır ki, sosial eksklüziya anlayışı zamanla genişləniş və yeni ölçülər əldə edib, halbuki ilkin anlayışı ilə yalnız iqtisadi mənə daşıyırdı.²⁵

Sosial inklüziya (siyasi, mədəni, iqtisadi) anlayışının bu üçtərəfli məzmununa əsaslanaraq, istisnaların ölçülməsi üçün indikatorların üç istiqaməti mövcuddur: müxtəlif əsas xidmətlərə, o cümlədən təhsil və səhiyyəyə çıxışı ölçən indikatorlar; məşğulluq imkanlarını və gəlir mənbələrini ölçən indikatorlar, üçüncü istiqamət isə vətəndaş, siyasi və mədəni həyatda iştirak indikatorlarıdır.²⁶ Eksklüziya bu istiqamətlərdən irəli gələrək insan həyatının müxtəlif məkanlarına/sahələrinə aid ola bildiyi üçün, onun obyektiv qiymətləndirilməsi üçün insanın sosial təcridinin müəyyən ediləcəyi müəyyən marginallaşma maneələrin qoyulmaması vacibdir, lakin təcridin əlaməti və ya nəticəsi kimi cəmiyyətin müxtəlif sosial qrupları arasında bərabərsizlik və fərqi müəyyən etmək lazımdır.²⁷

Azlıqların iqtisadi konsepsiyasını analiz etdikdə, araşdırmaçılar onun çoxözlü və çoxsəviyyəli anlayış²⁸ olduğunu qeyd edirlər və onun başlıca ontoloji komponentləri **az iştirakdır** və bu da **əlçatmanın azlığında və ayrı-seçkilikdə** ifadə olunur.

İnsanların bərabər və ləyaqətli yaşaması və inkişafı üçün zəruri olan əmək bazarına, yaxud ali təhsilə, maliyyə resurslarına, torpaq ehtiyatlarına, su, yaşayış yeri və digər əhəmiyyətli resurslara əlçatma azlığı ola bilər. Ayrı-seçkiləyin ifadəsi, məsələn, bir etnik qrup üçün xüsusi olaraq aşağı maaşlı iş və ya iş yerində/məktəbdə etnik zorakılıq və s.²⁹. Bundan əlavə, sosial eksklüziya müxtəlif qruplar arasındakı

---

²² Tim Dertwinkel ECMI Issue Brief #19 November 2008 Economic Exclusion of Ethnic Minorities: On the Importance of Concept Specification, 7.

²³ Jordi Estivill, CONCEPTS AND STRATEGIES FOR COMBATING SOCIAL EXCLUSION: An overview, ILO, 2003, 17.

²⁴ Jonathan Wheatley, "The Economic Status of National Minorities in Europe: a Four-Case Study", 6 *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 6 (2007), 1-35. s

²⁵ Tim Dertwinkel ECMI Issue Brief #19 November 2008 Economic Exclusion of Ethnic Minorities: On the Importance of Concept Specification, 16-17; Jordi Estivill, CONCEPTS AND STRATEGIES FOR COMBATING SOCIAL EXCLUSION: An overview, ILO, 2003, 18.

²⁶ UN, Department of Economic and Social Affairs, Leaving no one behind: the imperative of inclusive development, Report on the World Social Situation, 2016, 34-40.

²⁷ UN, Department of Economic and Social Affairs, Leaving no one behind: the imperative of inclusive development, Report on the World Social Situation, 2016, 55-70.

²⁸ Arjan De Haan. Social Exclusion: Towards an Holistic Understanding of Deprivation, Department for International Development. (1999), 6.

²⁹ Tim Dertwinkel ECMI Issue Brief #19 November 2008 Economic Exclusion of Ethnic Minorities: On the Importance of Concept Specification, 16-17.

münasibətlərə və müəyyən bir qrupun təcrid olunmasına səbəb olan proseslərə də aiddir. Məsələn, siyasi elita digər qrupları öz vətəndaş hüquqlarını həyata keçirməkdən kənarlaşdırıla bilər ki, bu da həmin qrupların təcrid olunmasına səbəb ola bilər, etnik azlıqların öz identikliklərini ifadə etmələri məhdudlaşdırıla bilər və s.³⁰

Bundan əlavə, eksklüziya geniş/uyğun anlayışdır, yəni X qrupunun təcrid edilməsi başqa bir qrupun vəziyyəti ilə müqayisə edilməlidir, bir çox hallarda bu digər qrup bütövlükdə cəmiyyətin qalan hissəsi və ya ümumi iqtisadi vəziyyətin orta vəziyyətidir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqtisadi və Sosial Məsələlər Departamentinin 2016-cı ildə apardığı araşdırmaları təsdiq edir ki, insanın inkişafı və əsas ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyəti onun hansı sosial qrupa mənsub olmasından asılıdır. Sosial qruplara görə fərqlər, məsələn, təhsil və səhiyyə xidmətlərinə çıxış, eləcə də infrastrukturun inkişafı və məşğulluq müxtəlif sosial qruplar üçün geniş yayılmış və əlamətdardır və bu bərabərsizliklər bir-birini gücləndirir. Məsələn, keyfiyyətsiz səhiyyə xidmətləri və təhsilə əlçatma birbaşa yoxsulluq və işsizliklə, habelə vətəndaş və siyasi həyata daha az cəlb olunmaqla bağlıdır³¹. Həmçinin, etnik azlıqlar arasında orta məktəbi tərk etmə nisbətləri onların məşğulluq və gəlir imkanları ilə birbaşa əlaqədardır.³² Qeyd etmək lazımdır ki, sosial təcrid təkcə yoxsulluq demək deyil və bu iki anlayış sosial elm ədəbiyyatında fərqlidir. Yoxsulluq, əsasən, qida, su, nəqliyyat, layiqli yaşayış yeri və s. mənasını verən “əsas ehtiyaclarla” çıxışın olmaması ilə bağlıdır. Yoxsulluq əsasən gəlirin miqdarı ilə ölçülür, lakin sosial təcrid çoxözlü və nisbi anlayış kimi, müəyyən bir qrupun həssaslığını ölçmək üçün bir göstərici kimi təkcə gəliri nəzərə almır.³³

Müxtəlif ölkələrin təcrübələrini və institusional tənzimləmələrini qiymətləndirərkən, adətən bu ölkələrin kontekstində azlıqların təcrid edilməsinə edilməsinə və ya təşviqinə səbəb olan bir neçə amil ortaya çıxır. Bu amillərin əsas mənbələrindən biri ölkənin konstitusiyası və institusional quruluşudur.³⁴ Məsələn, vətəndaşlığın verilməsi, dövlət dili (bu, azlıqların məşğulluq imkanlarına, həmçinin təhsilə əlçatma imkanlarına daha da təsir göstərir), dövlətin təşkili məsələləri və mərkəzlə bölgə arasında münasibətlərin tənzimlənməsi azlıqların sosial-iqtisadi vəziyyətinə, onların iqtisadi proseslərdə iştirakına və müxtəlif sahələrə çıxış imkanlarına təsir göstərir.

Bundan əlavə, ölkənin regional inkişaf səviyyəsi də azlıqların iqtisadi marginallaşması problemlərinin tez-tez özünü göstərdiyi digər mühüm məsələdir. Bəzən azlıqlar iqtisadi cəhətdən zəif olurlar, çünki onlar iqtisadi cəhətdən paytaxtdan və digər iqtisadi mərkəzlərdən təcrid olunmuş periferik rayonlarda cəmləşirlər. Şəhərlə periferik rayonlarda yaşayış səviyyəsi arasında böyük fərq iqtisadi inteqrasiya prosesinə təsir edir və beləliklə, etnik azlıqlar birinci növbədə periferik rayonlarda kompakt yaşadıqlarına görə, digər tərəfdən isə etnik mənsubiyyətlərinə görə ikiqat çətin vəziyyətə düşürlər.³⁵ Özəlləşdirmə prosesi, yəni dövlət tərəfindən yürüdülmən iqtisadiyyatın bazar iqtisadiyyatına keçdiyi sistemlər bir çox qruplar üçün travmatik olur, işsizliyin sürətlə artmasına gətirib çıxarır. Ədəbiyyatda buna misal olaraq Sovet İttifaqı dağılandıqdan sonra Latviya və Estoniyada yaşayan rus azlıqlarını göstərmək olar. Lakin bəzi hallarda bu, azlıqlara, məsələn, Rumıniyadakı macar azlığına müsbət təsir göstərmişdir. Digər tərəfdən, bu, onların qohum dövləti ilə (*kin state*) - Rumıniya və Macarıstan arasında ticarətin 1993-2003-cü illər arasında praktiki olaraq on dəfə artması ilə əlaqədardır ki, bu da Rumıniyadakı macar azlıqlarına müsbət təsir göstərmişdir və əksinə³⁶. Amma bu, qonşu ümumi milli dövlətin iqtisadiyyatı az inkişaf etdikdə və belə ticarət əlaqələri və investisiyalar az olduqda baş vermir

³⁰ Arjan De Haan. 8.

³¹ UN, Department of Economic and Social Affairs, Leaving no one behind: the imperative of inclusive development, Report on the World Social Situation, 2016, 137.

³² Arjan De Haan. 8

³³ Arjan De Haan. 9.

³⁴ Jonathan Wheatley, „The Economic Dimension of Minority Participation in Europe“, ECMI Issue Brief 15, February 2007. Pg 5-7

³⁵ Jonathan Wheatley, „The Economic Dimension of Minority Participation in Europe“, ECMI Issue Brief 15, February 2007. Pg 7.

³⁶ Ibid,10.

(Avropa İttifaqına üzv olmuş Estoniya və Latviyadakı rus azlıqlarının halında praktiki olaraq Rusiya ilə ticarət əlaqələri yox idi). Avropa Şurasının Məşvərət Komitəsi 2009-cu ildə Gürcüstanda mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi zamanı qonşu dövlətlə ticarət imkanlarından danışib, burada etnik azərbaycanlıların öz milliyyətləri olan qonşu dövlətdə ticarətinə qoyulan maneələr, fermerlər üçün mühüm gəlir mənbəyi olsa da, bu insanların iqtisadi həyata daxil olması baxımından əsassız maneədir.³⁷ Zəif dövlət qurumları və korrupsiya azlıqların sosial-iqtisadi iştirakına mane olan digər amildir. Qeyri-rəsmi yerli klanlar və şəbəkələr, əsas dövlət qurumlarına və ictimai mallara nəzarət edən cinayətkar dəstələr azlıqların bərabər iqtisadi iştirakına mənfi təsir göstərir. Bir qayda olaraq, bu qruplar monoetnikdir və azlıqlar dövlət xidmətlərinə əlçatmanı itirirlər və əsas iqtisadi fəaliyyətlərdən kənar qalırlar.

Bu halları nəzərə alaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, müxtəlif istiqamətlərdə siyasətin planlaşdırılması azlıqların iqtisadi firavanlığına, o cümlədən Konstitusiyanın və digər fundamental qanunların hüquqi dizaynına, iqtisadi siyasətə, inkişaf siyasətinə, xarici siyasətə (qonşu dövlətlərlə əməkdaşlıq kəsiyində, azlıqlar üçün ümumi olan milli dövlətlər, yəni kin-states adlanan qohum dövlətlər baxımından), təhsil və məşğulluq siyasətinə, korrupsiya ilə mübarizə və dövlət qurumlarının idarə edilməsinə təsir göstərir.

2. Sosial-iqtisadi iştirakın normativ çərçivəsi və Avropa Şurası standartları

Azlıqların sosial və iqtisadi həyatda iştirakı haqqında ən kompleksiv hüquqi tənzimləməni Avropa Şurasının Çərçivə-Konvensiyası yaradır. Onun dördüncü maddəsi izah edir ki, üzv ölkələr, lazım gəldiyi halda, azlıqların iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni həyatda irəli çəkilməsi üçün uyğun ölçülər götürməlidirlər. Bu halda, Konvensiya üzv dövlətlərə müvafiq kontekstdə azlıqların malik olduqları xüsusi şərtləri nəzərə almağa çağırır. Bərabərliklə bağlı bu ümumi maddədən başqa, Konvensiya 15-ci maddədə azlıqların iqtisadi, sosial, mədəni və ictimai həyatda iştirak məsələsini də ayrıca müəyyən edir. Bununla dövlətlərin üzərinə bu sahələrdə effektiv iştirak üçün lazımı şərtlər yaratmaq öhdəliyini qoyur.

Bu hüquqların həyata keçirilməsində iştirakın „effektivliyi“ mərkəzidir, çünki dövlət tərəfindən formal iştirakın təminatı bu hüququn altında yetərli hesab edilmir. Dövlətlərə tapşırırlar ki, qəbul edilən qərarlarda azlıqların iştirakının əsaslı təsiri olsun və imkan daxilində, onlar birgə qərar qəbul edən olsunlar. Sosial və iqtisadi həyatda iştirak nöqtəyi-nəzərindən, dövlətlərə tapşırırlar ki, bu qrupun məşğulluq bazarına, ölkənin iqtisadiyyatında fərdi iştirakçı kimi sosial müdafiəyə və sonda keyfiyyətli həyata əlçatma üçün şərtlər yaratsınlar.³⁸

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, sosial-iqtisadi həyatda iştirak adekvat yaşayış, səhiyyə, sosial müdafiə (pensiya və sosial müavinətlər), sosial təminat xidmətləri və məşğulluq da daxil olmaqla bir sıra məsələləri əhatə edir. İqtisadi həyatda iştirak həm dövlət, həm də özəl sektora çıxış, eləcə də biznes və özünüməşğulluq imkanlarına çıxışı əhatə edir. Bu da öz növbəsində mülkiyyət hüququ və özəlləşdirmə prosesi ilə bağlıdır.³⁹ Bütün bu istiqamətlərdə əlçatanlığı artırmaq üçün dövlətlərə təkcə maneələri azaltmaq deyil, həm də müsbət mexanizmlər tətbiq etməklə iştirakçılığı təşviq etmək tapşırılıb. Şuranın Məşvərətçilər Komitəsinin fikirləri və münasibətləri sosial-iqtisadi həyatda iştirakla bağlı dövlətlərin qiymətləndirmələrinin müxtəlif dövrləri çərçivəsində daha kompleksli olur və bu da ümumiyyətlə, bu hüququn inkişafı və dövlətlərin təcrübəsinin təkmilləşdirilməsini də göstərir. Məşvərətçilər Komitəsinin fikirlərini müşahidə etdikdə, bir neçə əsas yanaşmanı ayırmaq olar və bu da hüququn izahatı üçün vacibdir; bu yanaşmalar eləcə də dövlətlər üçün sosial-iqtisadi iştirakın artırılması üçün siyasətin işlənilib hazırlanmasında rəhbər prinsipləri təqdim edirlər.

³⁷ Gürcüstan üzrə Məşvərət Komitəsinin rəyi, 2009, ACFC/OP/I(2009)001, paraq. 160.

³⁸ Commentary No. 2 The Effective Participation of Persons Belonging to National Minorities in Cultural, Social and Economic Life and in Public Affairs, FCNM, 2008, 24. <https://rm.coe.int/16806b6a0b>

³⁹ Commentary No 2, FCNM, 25.

Birinci əsas məsələ **azlıqların sosial-iqtisadi vəziyyəti ilə bağlı statistik məlumatların mövcudluğu** ilə bağlıdır (1)⁴⁰. Avropa Şurasının Məşvərət Komitəsi daim dövlətlərdən azlıqların sosial-iqtisadi və təhsil vəziyyəti haqqında məlumat və göstəriciləri toplamağı xahiş edir ki, bunu da əhalinin əksəriyyətinin vəziyyəti ilə müqayisə etmək mümkün olsun. Cins, yaş və coğrafi bölgüyə görə bölünən etibarlı məlumat real ehtiyacları cavab verən inkişaf yönümlü və dayanıqlı məqsədlərin inkişafı üçün vacib şərtidir. Məhz bu cür məlumatların mövcudluğu ilə effektiv siyasətlər planlaşdırmaq və ayrı-seçkiliyə qarşı müsbət tədbirlərlə mübarizə aparmaq mümkündür. Ümumi siyahıyaalmalar vasitəsilə toplanan məlumatlar bir qayda olaraq bu məqsədlərə cavab vermir və ətraflı statistik materiallar yaratmaq üçün məqsədyönlü tədqiqatlara ehtiyac var.⁴¹ Statistik məlumatların olmaması və ya onların natamamlığı ona gətirib çıxarır ki, Məşvərət Komitəsi ayrı-ayrı ölkələrdə vahid standart və strukturla sosial-iqtisadi vəziyyəti qiymətləndirə bilmir və konkret sahələr üzrə siyasətin təkmilləşdirilməsi üçün daha konkret tövsiyələr verə bilmir. Məşvərət komitəsinin qiymətləndirmələrinin müşahidəsi göstərir ki, komitənin qaraçı əhalisi ilə bağlı tövsiyələri daha müntəzəm və strukturlaşdırılmışdır, çünki onlarla bağlı məlumatlar daha çox işlənir, ona görə də məşğulluq, yaşayış, sağlamlıq imkanları kimi fərdi məsələlər daha çox analiz edilir. Lakin digər etnik qruplara münasibətdə bu və digər məsələlər komitə tərəfindən mütəmadi olaraq öyrənilmir və ona görə də tövsiyələr onların həyata keçirilməsi perspektivindən asılı olaraq daha ümumi və qeyri-müəyyəndir.⁴²

Azlıqların sosial-iqtisadi həyatda iştirakına mane olan **qanunvericilik səviyyəsində ayrı-seçkili yanaşmaların aradan qaldırılması** (2) Məşvərət Komitəsinin qiymətləndirmələrində daha bir mühüm məsələdir. Məşğulluq sahəsində, yaşayış yerinə əlçatmada səhiyyə istiqamətində və sosial müdafiə sahəsində hər cür ayrı-seçkiliyi tamamilə aradan qaldıran qanunvericilik 15-ci maddə ilə nəzərdə tutulan hüququn təmin edilməsi üçün mühüm ilkin şərtlər hesab olunur. Məhz buna görə də bu istiqamətlərdə maneələri aradan qaldıracaq ayrı-seçkiliyə qarşı qanunvericilik və sonradan qanunun icrası üçün müvafiq hüquqi mexanizmlərin tətbiqi Məşvərət Komitəsinin üzv dövlətlərə verdiyi tənqidi tövsiyələrdən biridir.⁴³

Məsləhət Komitəsi qeyd edir ki, **azlıqların sosial-iqtisadi ehtiyaclarına müvafiq olaraq dövlət xidmətlərinin imkanlarının artırılması** (3) bu qrup üçün dövlət xidmətlərinə əlçatmanın yaradılması üçün zəruri şərtidir. Təhsil, səhiyyə, ictimai nəqliyyat və kommunal xidmətlər, yaşayış yeri, sosial müdafiə, rekreasiya və idman kimi sahələrdə idarəetmə və ictimai xidmətlər azlıqların ehtiyaclarına cavab vermək üçün vacibdir. Əks halda, bu sahələrdən kənarlaşdırılma azlıq qruplarını əsas sosial və iqtisadi xidmətlərdən məhrum edir və onların sosial inklüziyasına gətirib çıxarır. Bunun üçün dövlətin müvafiq orqanlarda xidmət göstərən kadrları və buna uyğun olaraq mütəşəkkil dövlət qurumları olmalıdır. Bu, eləcə də azlıqlar üçün başa düşülən dildə məlumat və məsləhətləşmələrin mümkünliyünü nəzərdə tutur. Bundan əlavə, dövlət bu sahələrdə azlıqların məşğulluğunu təmin etməlidir ki, bu da xidmətlərə çıxış imkanlarını artıracaq və azlıqların sosial-iqtisadi həyatda iştirakını gücləndirəcək.

Periferik regionlarda azlıqlar üçün xüsusi imkanların yaradılması (4) bu regionlarda geri qalmış iqtisadi və infrastruktur şəraitinin yaratdığı maneələri aradan qaldırmaq lazımdır. Sərhəd bölgələrində və mərkəzdən uzaq rayonlarda, aşağı regional inkişaf şəraitində azlıqlar təkcə gündəlik həyatda deyil, ümumilikdə iqtisadi inkişaf baxımından da bir çox maneələrlə üzləşirlər. İqtisadi reabilitasiya proqramları və məqsədyönlü regional inkişaf təşəbbüsləri azlıqların ehtiyaclarına uyğun olaraq planlaşdırılmalıdır. Bu qruplar həmçinin planlaşdırma, icra və monitorinq prosesinə cəlb edilməlidir. Məşvərətçi komitənin Gürcüstanla bağlı tövsiyəsi birinci qiymətləndirmə dövrü çərçivəsində müvafiq infrastruktur mühitinin yaxşılaşdırılması və periferik regionlarda, Kvemo Kartli və Samtsxe-Cavaxetiya yaşayan etnik azlıqlar üçün iqtisadi imkanların yaradılmasına aiddir; Bundan əlavə, komitə dövləti azlıqların iqtisadi həyatda iştirakını yaxşılaşdıracaq mühüm infrastruktur layihələrinə

⁴⁰ Council of Europe, The Framework Convention: a key tool to managing diversity through minority rights. Thematic commentary No. 4: The scope of application of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (Strasbourg:2016), p.22.

⁴¹ Ukrayna üzrə Məşvərət Komitəsinin rəyi, 2008, ACFC/OP/II(2008)004, paraq.223-230

⁴² Andreea Cârstocea, National Minorities and Socio- Economic Equality: Still Work in Progress, ECMI Brief N 41, 2018, 9.

⁴³ Ermənistan üzrə Məşvərət Komitəsinin rəyi, 2016, ACFC/OP/IV(2016)006 səh. 12.

daxil etməyə çağırır⁴⁴. Komitənin Serbiyanın qiymətləndirilməsinin ikinci dövrəsi çərçivəsində tövsiyələrindən biri də azlıqların məskunlaşdığı periferik regionlarda infrastruktur layihələrinin və maliyyənin bərabər şəkildə bölüşdürülməsi problemi ilə bağlı olub.⁴⁵

Aztəminatlı azlıqların sosial-iqtisadi həyata cəlb edilməsi (5) əmək bazarına, təhsilə, yaşayış yerinə və s. imkanların artırılmasını nəzərdə tutur. Bunun üçün dövlətin uzunmüddətli baxışı və azlıqların ehtiyaclarını əks etdirən iqtisadi inkişaf strategiyaları olmalıdır.⁴⁶

Torpağa və əmlaka əlçatma (6) 15-ci maddə ilə təmin edilən hüququn mühüm hissəsidir. Çox vaxt özəlləşdirmə prosesinin nəticəsi olan torpaq və əmlaka qeyri-bərabər çıxış azlıqları qeyri-bərabər vəziyyətdə qoyur. Bunun üçün dövlətlər özəlləşdirmə prosesi və əmlakın restitusiyası (*pozulmuş hüququ bərpa etmə və zərərlərini ödəmə*) üçün bərabər və ədalətli yollar hazırlamalı idilər. Torpaq hüquqlarının pozulması torpaqla bağlı fəaliyyətin ənənənin bir hissəsi və ya əsas gəlir mənbəyi olan qruplar üçün xüsusi ziyan gətirir və bu da onların sosial-iqtisadi həyatda iştirakına səbəb olur.⁴⁷

Məşğulluqla bağlı tələblər (7),⁴⁸ məsələn, ölkə rezidentliyi, vətəndaşlıq, dil biliyi və s. bir çox hallarda, etnik azlıqları əlverişsiz vəziyyətə salır. Məhz buna görə də dövlətlər bu cür lazımsız tələbləri ləğv etməli və ya azlıq qruplarının bu tələblərə cavab verməsi üçün müvafiq şərait yaratmalıdır, məsələn, dil kurslarını gücləndirməklə və ya dövlət xidmətləri haqqında məlumatı tərcümə etməklə. Komitə Gürcüstanın birinci qiymətləndirmə dövrü çərçivəsində qeyd edib ki, dil maneələri azlıqların, o cümlədən dövlət sektorunda məşğulluq prosesində keçilməz maneə olmamalıdır. Məsələn, o, Daxili İşlər Nazirliyini işlə təmin olan azlıqlara dövlət dili üzrə əlavə kurslar təklif etməyə çağırır.⁴⁹

Yaşayış yerinə əlçatma (8) sosial-iqtisadi hüquqların tənqidi aspektlərindən biridir və bu hüquqlar olmadan azlıq qrupları sosial təcrid və yoxsulluğa məhkumdur. Bu məsələ əsasən qanunvericilikdə yaşayış hüququnu təmin edə bilməyən nöqsanlarla və ya məcburi köçürmə məsələsi ilə bağlıdır. Bütün digər sahələrdə olduğu kimi, azlıqların öz qruplarının maraqlarına və qayğılarına uyğun olaraq qərar qəbul etmə prosesinə daxil edilməsi və ona əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilməsi vacibdir. Xüsusilə qaraçı əhalisi ilə bağlı yaşayışla bağlı tövsiyələrə tez-tez rast gəlinir.⁵⁰

Səhiyyə xidmətlərinə əlçatma ilə bağlı problemlər (9) ayrı-seçkilik, yoxsulluq, coğrafi təcrid, mədəni fərqlər və ya dil maneələri ilə bağlı ola bilər⁵¹. Bu maneələrin aradan qaldırılması dövlətdən müsbət tədbirlər tələb edir, o cümlədən mədəni və dil maneələri ilə mübarizə aparmaq üçün hazırlanmış tibb işçiləri və tibb sahəsində azlıqların məşğulluğu da maneələri aradan qaldırmaq üçün yaxşı mexanizmdir. Eyni dərəcədə effektiv tibbi xidmət göstərmək lazımdır, ona görə də tibbi xidmətlərin keyfiyyəti əksəriyyətin aldığı xidmətlərə bərabər olmalıdır.

3. Yekun - əsas nəticələr

Yuxarıda analiz edilən ədəbiyyat və Avropa Şurasının təcrübəsi təsdiq edir ki, azlıqların sosial və iqtisadi eksklüziyası ilə təcridin, aşağı iştirakın və yoxsulluğun müxtəlif təbəqələrinə cavab verən çoxölçülü və kompleks dövlət siyasəti ilə ayaqlaşmaq olar. Təqdim edilən kəmiyyət araşdırmasının

⁴⁴ Gürcüstan üzrə Məşvərət Komitəsinin rəyi, 2009, ACFC/OP/I(2009)001, paraq. 157-158.

⁴⁵ Serbiya üzrə Məşvərət Komitəsinin rəyi, 2009, ACFC/OP/II(2009)001, paraq. 261-262.

⁴⁶ Almaniya üzrə Məşvərət Komitəsinin rəyi, 2002, ACFC/INF/OP/I(2002)008, paraq. 66. Macarıstan üzrə Məşvərət Komitəsinin rəyi, 2001, ACFC/INF/OP/I(2001)4, səh. 16-17. Macarıstan haqqında rə 2016, ACFC/OP/IV(2016)003, səh. 4-5.

⁴⁷ Gürcüstan üzrə Məşvərət Komitəsinin rəyi, 2009, ACFC/OP/I(2009)001, paraq. 161-162.

⁴⁸ Xorvatiya haqqında Məşvərət Komitəsinin rəyi, 2005, ACFC/INF/OP/II(2004)002 paraq. 60-62.

⁴⁹ Gürcüstan üzrə Məşvərət Komitəsinin rəyi, 2009, ACFC/OP/I(2009)001, paraq. 159

⁵⁰ Bosniya və Herseqovina haqqında Məşvərət Komitəsinin rəyi, 2009, ACFC/OP/II(2008)005, paraq.21-23; Bolqarıstan üzrə Məşvərət Komitəsinin rəyi, 2012, FCNM/II(2012)001, paraq. 83-85.

⁵¹ Ukrayna haqqında Məşvərət Komitəsinin rəyi, 2008, ACFC/OP/II(2008)004, paraq.228.

göstəriciləri təsdiq edir ki, Gürcüstanda azlıqların sosial eksklüziyasının bir neçə ölçüsü var və buna cavab vermək üçün hazırda dövlət siyasəti hazır deyil.

İlk öncə, dövlət bu problemlə mübarizə aparmaq üçün müxtəlif sahədə etnik cəhətdən təsnif edilmiş statistik məlumatların üzərində işləməli və müntəzəm olaraq xüsusi dövlət proqramlarının və nəticələrinin necə ölçüldüyünü müntəzəm yeniləndirməlidir. Belə bir göstəricilər olmadan hədəf siyasətinin işlənilib hazırlanması və real dəyişikliklərin həvəsləndirilməsi mümkün deyil. Təhsilin, səhiyyənin, məşğulluğun sosial servislərinə çıxış, regional infrastruktur, iqtisadi fəaliyyət və ticarət, kənd təsərrüfatının siyasi iştirakı və digər sahələrdə mütəmadi yenilənən statistik məlumatlar lazımdır. Dövlətin sosial və iqtisadi eksklüziyanın inteqrasiya prosesi üçün mühüm maneə olduğunu başa düşməsi çox vacibdir və bu, belə kompleks yanaşma tələb edir, belə ki, təcrid anlayışı ümumiyyətlə çoxqatlıdır. Dövlət siyasəti bu gün azlıqların sosial-iqtisadi inteqrasiyasını müvafiq göstəricilərlə ölçür və bu məqsədə çatmaq üçün xüsusi mexanizmlər təklif etmir. Məşğulluğun, təhsilin və iqtisadi iştirakın yaxşılaşdırılması üçün müvəqqəti də olsa müsbət mexanizmlərin olması yuxarıda təqdim olunan kəmiyyət tədqiqatının göstərdiyi çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün çox vacibdir.

Yuxarıda müzakirə edilən tədqiqat və təhlillər göstərdiyi kimi, etnik azlıqların həyat keyfiyyətinin xeyli aşağı olması, digər amillərlə yanaşı, əhəlinin gəlirlərinin aşağı olması, təhsilə qeyri-bərabər əlçatanlıq, dövlətin sosial və iqtisadi proqramlarında iştirakın aşağı olması ilə özünü göstərir. Proqramlarda, layihələrdə və siyasətdə iştiraka maneələr arasında mövcud dil siyasəti də var ki, bu da etnik azlıqların çox hissəsi tərəfindən gürcü dilini bilməmələrinə baxmayaraq, öz işlərində azlıqların dilindən istifadə etməyə imkan vermir.

Müxtəlif istiqamətlərdə istisnaların aradan qaldırılması üçün səmərəli dövlət tədbirləri və müsbət mexanizmlər lazımdır, o cümlədən:

- Siyasi iştirakın yaxşılaşdırılması sosial təcridin aradan qaldırılmasında mühüm komponentdir. Aydındır ki, bütün səviyyələrdə azlıqların siyasi iştirakı illər keçdikcə yaxşılaşmış və hətta pisləşmiş də. Bu, azlıqların sosial narahatlıqlarını qərar qəbul edən şəxslərə bildirmələrinə və mənalı sosial dəyişikliklərə nail olmaq üçün onlara təsir etmələrinə mane olur. Buna görə də dövlətin, ilk növbədə, icra, qanunvericilik və özünüidarəetmə səviyyəsində məşvərət platformaları yaratması zəruridir ki, bu da azlıqların iştirakını artırmaq üçün effektiv mexanizmlər olacaq. Eləcə də müxtəlif alətlərdən istifadə edərək, azlıqların siyasi iştirakını artırmaq üçün müsbət tədbirlər görməlidir, məsələn: azlıqların nümayəndələri tərəfindən siyasi partiyaların yaradılması, kvota sistemi, siyasi partiyaların maliyyələşdirilməsi və s.

- Məşğulluq - bu qrupların kompakt yaşadığı regionlarda ən azı yerli özünüidarəetmə səviyyəsində azlıqların nümayəndələrinin məşğulluğunu artıracaq ictimai sahədə azlıqların məşğulluğunu həvəsləndirən siyasət lazımdır. Azlıqların məşğulluğunu dəstəkləmək üçün dövlətin özəl sektorla müsbət əməkdaşlıq təcrübələrini həyata keçirməsi də vacibdir.
- Kənd təsərrüfatı və iqtisadi fəaliyyət - araşdırmalar göstərir ki, azlıqların 85%-i kənd təsərrüfatı, biznes və iqtisadi fəaliyyət istiqamətində dövlət tərəfindən dəstəklənən layihələrdə iştirak etmir. Azlıqların icmalarında bu proqramlar haqqında bilik və bu proqramlara qoşulma prosedurları haqqında məlumat yoxdur. Bu istiqamətdə effektiv addımlar atılmalıdır, dövlət bu layihələrdə iştirak edən azlıqların payının kəskin şəkildə artmasını təmin etməli, məlumatı azlıqlar üçün başa düşülən dildə təqdim etməli, onların iştirakını və müraciətini dəstəkləyəcək məsləhət xidmətləri yaratmalıdır, xüsusən də azlıqların yaşadıkları regionlarda kənd təsərrüfatı yerli əhəlinin əsas məşğuliyyətidir və bu regionlar ümumilikdə ölkə miqyasında kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrinə ən çox cəlb olanlardır.
- Təhsil - bu istiqamətdə təhsilin keyfiyyəti, dövlət dilinin tədrisi, dərslilər, məktəbəqədər və məktəb infrastrukturunu, müəllimlərin sayı və ixtisası və digər sahələrdə bir sıra sistemli problemlər mövcuddur.⁵² Dövlətin bu problemlərə cavab verəcək vahid və davamlı siyasəti yoxdur ki, bu da azlıqların sosial və iqtisadi həyata cəlb olunmasına mənfəət təsir göstərir. Təqdim olunan kəmiyyət tədqiqatında göstərilən bir sıra məlumatlar azlıqların düzgün təhsil almaması

⁵² Etnik azlıqlara qarşı təhsil siyasətinin sistemli problemləri, Sosial Ədalət Mərkəzi, 2020,

<https://socialjustice.org.ge/ka/products/etnikuri-umtsiresobebis-mimart-ganatilebis-politikis-sistemuri-gamotsvevebi>

problemini təsdiq edir ki, bu da həmin qrupun sosial inteqrasiyası prosesində təməli maneə yaradır. Buna görə də sosial və iqtisadi təcridin aradan qaldırılması üçün effektiv addımlarla keyfiyyətli təhsilin əlçatan olması, vahid nəzər və siyasət lazımdır.

- Araşdırma təsdiq edir ki, azlıqların qruplarında mühüm problemi dövlət dili biliyidir. Dövlətin müxtəlif sosial və dövlət xidmətlərinə çıxış prosesində tərcümə resurslarının olmadığı bir fonda. Dil bilikləri etnik azlıqlar üçün mühüm maneələri təqdim edir. Buna görə də dövlət bütün azlıq qruplarında (bütün yaş qrupları daxil olmaqla) dövlət dilinin biliyini təkmilləşdirməzdən öncə, özünüidarəetmə orqanları ilə ünsiyyət prosesində tərcümə resurslarını, eləcə də mühüm dövlət resurslarına çıxış imkanlarını yaratmalıdır.
- Azlıqların sıx yaşadıkları regionlardakı çətin infrastruktur mühiti sosial təcridin daha bir müəyyən edici əsasıdır. Araşdırma təsdiq edir ki, əhalinin sıx yaşadığı bölgələrdə əhalinin əksəriyyətinin içməli və suvarma suyuna əli çatmır, yol problemi ağır iqlim şəraitində rayon mərkəzindən ayrılan kəndləri çox vaxt tam təcrid vəziyyətində qoyur, üstəlik, bu bölgələrdəki azlıqların bir sıra mənzil problemi var. Azlıqların yaşadığı regionlardakı infrastruktur nasazlıqlarının aradan qaldırılması dövlətin əsas məsələlərindən birinə çevrilməlidir, çünki digər hallarla birlikdə sosial təcrid vəziyyəti daha da ağırlaşdırır.

Yuxarıda qeyd olunan problemləri nəzərə alaraq, dövlətin Avropa Şurasının Çərçivə Konvensiyası ilə müəyyən edilmiş standartları, Gürcüstanla bağlı verdiyi tövsiyələri nəzərə alması, icma ekspertlərinin və azlıqların nümayəndələrinin iştirakı ilə məşvərət platformalar yaratması vacibdir ki, burada müxtəlif səviyyələrdə qərar qəbul edən şəxslər dövlətin siyasətini və problemlərə cavab vermək üçün ardıcıl planı müzakirə edib və inkişaf etdirlənsinlər.